

**КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
(1938-1939)**

Збірник матеріалів
міжнародної наукової конференції
до 70-річчя проголошення
Карпатської України

П р я ш і в
5 березня 2009 року

**KARPATSKÁ UKRAJINA
(1938–1939)**

Zborník príspevkov
z medzinárodnej vedeckej konferencie
venovanej 70-výročiu vyhlásenia štátu
Karpatská Ukrajina

v Prešove
5. marca 2009

УДК 94(477.87)“1938/1939”(063)

ББК ТЗ(4Укр-4Зак)6л0

К 26

Цей збірник вийшов друком завдяки фінансовій підтримці Закарпатської
обласної державної адміністрації.

Усі права на матеріали, надруковані в цьому збірнику належать авторам.

Упорядник: проф. д-р Михайло Роман, кандидат філологічних наук

Українські матеріали на словацьку мову переклав: М. Роман

Словацькі матеріали на українську мову переклав: М. Роман

ISBN 978-966-2095-42-5

Зміст

Вступне слово	4
Колядинський, Ю.: Вітальне слово	7
Вегеш, М. М.: Історичне значення Карпатської України.....	9
Задорожний, В. Є., Богів, О.Я.: Августин Волошин: від прем'єра автономного уряду до Президента незалежної Карпатської України	13
Боднар, В.: Карпатська Україна 1939: політологічний аспект.....	34
Мушинка, М.: Степан Ключурак і Карпатська Україна	42
Бабота, Л.: Винокентій Шандор – активний будівничий Карпатської України	67
Франко, В.: Березневі дні 1939 і русини – українці	71
Ковач, А.: Активісти і борці за Карпатську Україну із Пряшівщини	74
Шворц, П.: Карпатська Україна і Словаччина	81
Довгович, Л.: СКАУТ-ПЛАСТ і Карпатська Україна.....	97
Неверлій, М.: Герой Карпатської Січі Олександр Блестів	120
Зан, М.П.: Участь нацменшин у державотворчих процесах Карпатської України	123
Лендъел, М. О.: Система політичного управління Карпатської України	139
Токар, М. Ю.: Проблеми партійного будівництва в умовах державотворення Карпатської України	146
Офіцинський, Р.А.: Окупація та анексія Карпатської України.....	154
Роман, М.: Карпатська Україна в щоденнику В. Гренджі-Донського „Щастя і горе Карпатської України”	163
Вархол, Й.: Документи про Карпатську Україну в архівах Музею української культури в Свиднику.....	179
Автори збірника	187

сили і завзяття не бракувало. Перша зупинка була в Берегові, яких 60 км від Хусту. Там ми, докладно змучені, зупинились у Тисовських, що їх ще з Галичини знали Герасевичі. Переночувавши й підкріпившись, рушили ми далше, до Ужгороду, де недавно на рекомендацію чеського мовознавця Гавранка почав мій батько викладати „руську” мову в Дівочій учительській семінарії, директором котрої був Василь Ларь, родом із Золотарьова, що недалеко Драгова. У мого батька, що мешкав тоді наприкінці вул. Другетової, у будинок лікаря – лемка Дзюбана, ми відпочили, попоїли й почали ознайомлюватись з Ужгородом. За цієї подорожі дружба між нами переросла у побратимство. Вона, як влучно сказав Шоня, в якійсь мірі символізувала соборну Україну: Олекса був закарпатець, Андрій – галичанин, я – зі Східної України.

З того часу як Герасевичі переїхали до Ужгороду, я, мешкаючи далше у стрія Константина, бачився з Блестом частіше. Він мені оповідав про нездорові відносини в гімназії, директором якої був мадярон Сулинчак, який переслідував національно свідому молодь. Першою його жертвою був Олекса Блестів, який відважно сказав, що він не є ані „руснак”, ані „русский”, але українець. Будучи виключеним з гімназії, він з наказу Сулинчака був позбавлений можливості закінчити будь-яку гімназію в тогочасній Підкарпатській Русі. Другою такою жертвою Сулинчака був свідомий українець з Бичкоа Василь Кузьмик. Він також – за прикладом Ол. Блестіва – подався до Праги, щоб там закінчити гімназію, яка була влаштована (спершу в Ржевницях, пізніше в Модржанах) для дітей української еміграції). Після матури у цій гімназії Ол. Блестів записався на філософський факультет Карлового університету і – одночасно – на права Українського Вільного Університету у Празі.

Події, які перед другою світовою війною розгорталися на Закарпатті, яке національно пробудилося й під проводом Августина Волошина оголосило себе незалежною Карпатською Україною, президентом якої став А. Волошин, змусили Ол. Блестова вступити до лав Карпатської Січі, парадесантної військової організації, яка стала на оборону малої, але сильної духом слов'янської держави. Весною 1939 року її окупувала фашистська Угорщина Горті, союзник Гітлера. Нерівний бій карпатських січовиків з мадрськими регулярними військами та їхніми танками на Красному полі біля Хусту, закінчився поразкою молодії Карпатської України. На цьому полі – за вісткою, що прийшла до Праги, загинув смертю хоробрих вірний син Закарпаття Олександр Блестів (1919-1939). Збройний супротив Карпатської Січі у березні 1939 року увійшов до історії другої світової війни, як перший збройний опір проти фашизму..

За другою версією, яку ми з Андрієм Герасевичем довідалися у Празі, наш побратим Ол. Блестів був застрілений мадярськими гардистами на якійсь хустській вулиці. На трагічну подію А. Герасевич відгукнувся віршем -некрологом „*Поляглому побратимові Олексі Блестіву*”, вперше опублікованому, як не помиляюсь, у празькому

журнали „Пробосм”, редактором якого був Степан Росоха, наш добрий товариш. Звідти його перебрав, здається, до свого видання поезій А. Гарасевича „До вершин”(Нью-Йорк 1959, с. 39) Богдан Кравців.

Буцімто останню строфу вірша надіслала мені моя університетська колегиня Ол. Павлишин з Австралії (Лист 28.07.2008). Ось вона:

*Ти умер в катівських муках
За свободу, за наш край,
Земле рідна, ти прекрасна –
Сина свого пам'ятай!*

Тематично ця строфа відповідає віршеві А. Гарасевича, але формально є іншою, бо ж вірш Гарасевича є сонетом і його канонічна форма безсумнівна. Можливо, що ця строфа взята з іншого вірша Гарасевича, теж присвяченого Ол. Блестіву. Автором згаданої строфи міг бути також якийсь закарпатський поет.

Згідно з енциклопедичним гаслом про Ол. Блестіва в 3-му томі Енциклопедії Сучасної України (2004, с. 69), автором якого є М. Вегеш, Ол. Блестів загинув 16.03.1939 біля села Стеблівка Хустського району. Як організатор загонів Карпатської Січі він був комендантом Хустського замку. 16.3.1939 він був заарештований і ув'язнений у Хустський в'язниці. Окупаційним урядом Гортіївської Угорщини він був засуджений на кару смерті. Котра з цих кількох версій відповідає правді – невідомо. Ім'я Олександра Блестіва як героя Карпатської Січі перейшло в народі в легенду. А вона є найвищою шаную цьому незломному патріотові.

SUMMARY

Oleksandr Blestiv – a Hero of Carpatho-Ukraine

The autor in bis memories goes back to the 1930's At that time, in Chust met his friend Oleksandr Blestiv who later heroically died in the struggle for Carpatho-Ukraine.

**Зан Михайло,
Ужгород**

УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Актуальність проблеми.

Аналізуючи етнополітичну складову життя суспільства дослідник стикається з проблематикою політизації етнічності, тобто активною/пасивною поведінкою представників етнічних громад певного суспільства. Етнічний фактор, особливо починаючи з початку минулого

століття, справляє дедалі більший вплив на розвиток суспільства. Посути участь у владі є індикатором рівності/нерівності етнічних груп, призводить до політичної інституціалізації етнічних спільнот. У своїй праці «Тернистий шлях до України» Юліан Химинець серед трьох основних принципів побудови життя на Закарпатті відзначає жертвенність, моральний та національний принцип. Останній регулює виходить із того, що кожен народ має право на самовизначення. Автор констатував, що як в рамках Чехословацької республіки, так Угорської держави він був знехтуваним і призвів до втрати значних територій та розпаду самих цих держав [10, с. 320-321].

Участь громадян у політиці є невід'ємним атрибутом правової держави та громадянського суспільства. Політична участь громадян засвідчує рівень обізнаності та зацікавлення суспільно-політичними процесами як загальнодержавного, так регіонального та локального (місцевого) рівнів. Саме тому в політичній науці під політичною участю розуміють такі дії громадян, які прямо або опосередковано спрямовані на відбір управлінців та контроль за їхньою діяльністю. Учуть у політичному житті суспільства – це міра активності громадян у політиці або ж мовою арифметики «кількість активних людей, помножена на сукупність їхніх дій» [29, с. 713].

Політична активність відрізняється та час від часу варіюється. Класик політичної науки Макс Вебер у своїй праці «Політика як покликання і професія» виділив три можливих рівні участі у політиці: 1) професійне заняття політикою; 2) участь у політиці «за сумісництвом»; 3) участь у політиці «за випадком» [17, с. 173-191].

Професійний рівень заняття політикою демонструють політичні лідери, партійні функціонери, державні чиновники, дипломати, журналісти. В аспекті Карпато-Українського державотворення це діяльність Августина Волошина, Августина Штефана, Юліана та Федора Реваїв, Степана Росохи, Дмитра Климпуша, Вікентія Шандора, Володимира Бірчака.

Другий рівень участі у політичному житті виражений активістами партій, громадських рухів та організацій. Вони хоч і займаються політикою, беручи участь у мітингах, виступаючи в ролі агітаторів, спостерігачів на виборах, все ж такі мають сферу професійних інтересів, що лежить поза політикою. На наш погляд, діяльність таких постатей Карпатської України як Іван Сарвадій, Кирило Феделеш, Василь Шобей, Микола Шімоня, Грігоре Мойш можна аналізувати саме під таким кутом зору.

Третій рівень участі у політиці об'єднує більшу частину громадян. Їхня політична участь проявляється під час голосування на виборах, при проведенні акцій підтримки/протесту. В суспільно-політичному житті Карпатської України – це підготовка селян до проведення (високої піраміди «вогнів свободи») та голосування на виборах до Союму 12 лютого 1939 року (білі прапори у 187 населених пунктах, де голосувало не менш 98% учасників виборів за УНО). Це – масові акції 18 січня 1939

року за відкликання третього міністра-чеха Лева Прхали у Бичкові, Тересві, Рахові, Квасах, Ясінях, Богдані. Це – конфлікти січовиків та чехословацьким піхотним полком у Хусті у ніч з 13 на 14 березня 1939 року; нерівний бій січовиків та гортистських вояків на Красному полі 16 березня 1939 року тощо.

Загалом ми окреслити широкий діапазон для політологічного аналізу проблеми участі громадян у тогочасних суспільно-політичних процесах. Однак предметом нашого аналізу постануть тільки окремі аспекти цієї багатогранної проблеми. Насамперед, мова йтиме про політичну участь національних меншин краю та їх роль як у розбудові, так в демонтуванні Карпато-Української державності. Отож, окреслена проблема є актуальною виходячи насамперед із двох наступних позицій:

- у науковій літературі проблема участі національних меншин представлена фрагментарно, несистематизовано;
- її аналіз дозволяє усвідомити специфіку міжетнічних відносин в краї тогочасної міжвоєнної доби.

Метою цієї наукової розвідки є спроба з'ясування рівня політичної участі національних меншин в державотворенні Карпато-Української держави.

У контексті цієї мети автор прагне вирішити наступні **завдання**:

- окреслити етнодемографічну реальність Підкарпатської Русі (Карпатської України) в другій половині 1938 – на початку 1939 р.;
- проілюструвати потенціал політичної участі чеської, німецької та румунської національних меншин краю;
- з'ясувати роль єврейської спільноти в державотворенні Карпатської України;
- окреслити перспективи подальших наукових розвідок у контексті вивчення етнополітичної історії краю.

1. Етнічна структура населення Підкарпатської Русі (Карпатської України).

За переписом населення 1930 року всього в Підкарпатській Русі проживало 725 367 чол. Серед них – 450 925 русинів (українців) або 62,2 %, 115 805 угорців (16%), 95 008 євреїв (13%), 34 511 чехів і словаків (4,8 %), 13 804 німців (1,9 %), 12 777 румунів (1,7 %), 1 442 циганів (0,2 %), 610 поляків, 193 сербів і хорватів та 282 представники інших етнічних груп [25, с. 5].

Необхідно зауважити, що внаслідок Віденського арбітражу (2 листопада 1938 року) Підкарпатська Русь втратила 1500 кв.км. та 173 тис. населення 97 населених пунктів нинішньої Ужгородщини, Мукачівщини, Берегівщини та Виноградівщини. Підкарпаття втратило 12% території з трьома найбільш великими містами (Ужгород, Мукачево та Берегово). В етнічному аспекті це – 85 тисячна громада угорців, 40 тисяч русинів, 30 тисяч євреїв та 18 тисяч представників інших етнічних груп. Внаслідок цього питома вага українців у співвідношенні до інших національностей зросла із 63 % до 74,4 % [4].

В той же час Віденський арбітраж порушував етнічний принцип. Ряд населених пунктів, де українці становили абсолютну або відносну більшість були приєднані до Угорщини вже в листопаді 1938 року. У с.Баранинці 77 % населення становили українці, в Дравцях 93 % теж склали українці, у Коритнянах – 72 %, у Йоврі (Сторожниці) – 62 %. Проілюструємо цей факт більш детально у нижче наведеній таблиці.

**Етнічний склад населення окремих міст та сіл Закарпаття
за даними перепису населення 1930 р.***

Етнічні групи / Населені пункти	Русини (Українці)	Маляри (Угорці)	Жида (Євреї)	Чехословаки (Чехи і словаки)	Німці	Цигани	Інші
Ужгородський округ							
м.Ужгород	6 246	4 499	5 834	8 052	512	28	84
с.Баранинці	514	128	23				
с.Дравці	1 026	33	50		1		
с.Йовра	672	135	229		57		
с.Коритняни	575	17	33				
с.Радванка	1 217	937	445		36	6	
Мукачівський округ							
м.Мукачево	6 476	5 561	8 869		991		106
с.Ключарки	1 326	8	75		151		
с.Росвігово	1 312	237	960		24		
с.Нижній Коропець	396	82	5		24		
с.Підгород	626	8	61		385		
с.Паланок	394	205	151		853		
с.Павшин	118	19	6		596		
Берегівський округ							
с.Квасово	707	92	31				
с.Вишні Ремети	411	1	35				
с.Нижні Ремети	603	2	21				
Севлюшський округ							
с.Чепа	803	198	185				
с.Чома	313	20	14				
с.Чорний Ардів	811	608	206			54	
Іршавський округ							
с.Шаланки	648	1 525	140	28			

* Складено за: Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках / Петро Стерчо. – Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. – С. 74-76

Внаслідок цього на території Підкарпатської Русі (Карпатської України) етнодемографічна структура населення найбільш чисельно представлених етнічних груп розподілилась наступним чином:

- українці (русини) – 413 481 чол. (76 %);
- євреї – 65 828 чол. (12 %);
- угорці – 25 894 чол. (4,75 %);
- чехи та словаки – 17 495 чол. (3,2 %);
- румуни – 12 777 (2%) (дані за переписом 1930 р. – М.З.);
- німці – 8 715 (1,6%).

Отже, через ці зміни в етнодемографічній структурі краю збільшилась у відсотковому плані кількість українців. Необхідно також відзначити, що за рахунок імміграції до краю (в основному українців з Галичини) різко зросла кількість населення в містах. За даними бюлетеню пресової служби уряду А.Волошина, якщо в Хусті у 1930 році проживало 17 833 чол., то на початку 1939 року населення становило майже 30 тис. чол. [15, с. 295].

Найбільшою національною меншиною в Карпатській Україні була єврейська громада. Відомий вчений-географ Володимир Кубійович відзначав, що євреї живуть в краї не лише по містах, але й селах; загалом «творять вони по містах ¼ населення, по селах 11 % усієї людності; найчастіше мають села 5-15 % жидів, села положені при важніших шляхах навіть 20 % і більше. Треба згадати, що все господарське життя опановане жидівським елементом» [23, с. 42]. Традиційним компактним ареалом в краї проживали румуни, зосереджені в чотирьох селах – Нижня та Середня Апша, Біла Церква та Солотвино. Як повідомляла «Нова свобода» від 8 грудня 1938 року, румунські представники подали меморандум про переведення навчання з чеської на українську мову [20, с. 253]. У долині р. Латориці та гірських селах Німецька Мокра та Усть-Чорна краї проживала чимала громада німців. Як мовиться нижче, саме цю частину електорального простору брали до уваги будівничі Карпатської України, організовуючи вибори до Союму 12 лютого 1939 року.

2. Потенціал політичної участі чеської, німецької та румунської національних меншин краю.

2.1. Організаційна діяльність (партійні та громадські структури) етнічних груп.

У своїх спогадах, присвячених 10-літтю проголошення Карпатської України Степан Росоха відзначає про домінування серед лідерів Комуністичної партії представників чеської, єврейської та угорської етнічних груп. Він констатував, що серед проводу цієї партії переважав «чужонаціональний елемент: чехи, жида й мадяри» [8, с. 18]. Аналізуючи діяльність Соціал-демократичної партії автор праці «Союм Карпатської України» так само твердить про «наплив чужонаціонального елементу: чехів, мадяр і жидів», чим партія

відмежовувалась від свого головного електорату – місцевих селян-українців.

Однією з дискусійних сторінок історії Карпатської України є звинувачення А.Волошина в авторитарному стилі управління, що проявилось у забороні політичних партій та формуванні монопартійної системи яку представляло УНО. Так, відвідуючи 1 листопада 1938 року німецьке представництво в Празі А.Волошин на зустрічі з главою дипломатичного представництва Німеччини А.Генке заявив про перспективу заборони політичних партій та створення національних рад, які будуть задіяні у підготовці й проведенні виборів до Союму [16, с. 303; 26, с. 15].

Критикуючи дії А.Волошина потрібно пам'ятати, що вже наступного дня за Віденським арбітражем від Підкарпатської Русі на користь Угорщини було відібрано територію площею 1523 км.кв., де знаходились 97 населених пунктів і проживало 173233 чол. [15, с. 294]. Найбільші міста Ужгород, Мукачево та Берегово опинилися за межею управлінської компетенції Підкарпатської Русі. Посилювалися дії польських та угорських терористичних груп. В таких умовах потрібно не критикувати, а виходячи із реальної життєвої ситуації аналізувати дії автономного уряду А.Волошина.

В умовах демократії міжвоєнної Чехословаччини, діяли політичні партії трьох етнічних спільнот, які не становили більшості в загальній етнодемографічній структурі краю – угорців, євреїв та німців. Однак, згідно рішення уряду ЧСР діяльність всіх політичних організацій була припинена 26 жовтня 1938 року. Ще напередодні Віденського арбітражу в Ужгороді була створена Угорська Національна Рада, яка стала однопартійним представником угорського населення краю. Її головою став лідер Угорської Партії Права, адвокат Ендре Корлат [28, с. 22]. Вже після Віденського арбітражу 2 листопада провідники угорської спільноти зосередили свою роботу в межах угорської держави. Представники національних меншин краю отримали можливість включитися до українського державотворення уряду Августина Волошина, як виняток, німецька громада організувалася в рамках Народної ради та політичної партії.

Провідною (але не єдиною – М.З.) політичною силою в Карпато-Українському державотворенні постало Українське Національне Об'єднання (УНО). Степан Росоха наводить деталі програми УНО, посилаючись при цьому на статтю «Творимо нову епоху в історії відродження нашого народу», яка поміщена в «Новій Свободі». Привертає увагу деталь – «Учителями нації, журналістами, письменниками, митцями та творцями духовних цінностей нації, можуть стати *лиш українці по крові та походженні...*» [8, с. 27] (курсив наш – М.З.). Саме з цього приводу апологети новітнього русинства нещівно критикують діяльність лідера українського руху міжвоєнної доби А.Волошина, його націоналістичного оточення [21]. Відзначимо, що на той час саме поняття націоналізму сприймалося через його крайній

радикальний вияв, будувати ж державність в той складний час на підставі сучасних гелнерівських трактовок націоналізму не було можливості. Крім цього у середовищі УНО були представники неукраїнського етнічного елементу – чех Мілош Дрбал, німець Антон-Ернест Ольдофреді, румун Грігоре Мойш. Етнічна належність лікаря із Сваляви Миколи Різдорфера теж викликає гіпотетичне зауваження про її неукраїнський характер. Саме тому слід об'єктивно аналізувати етнополітичні реалії того часу, не вдаючись до різких оцінок та звинувачень на кшталт профашистської державної політики уряду Августина Волошина.

Втім саме німецька національна меншина була привілейованою у плані партійного та громадського структурування. Серед німецького населення краю проводилась агітаційна робота через виступи серед людей в містах і селах. Ця робота відбувалась завдяки активізації Німецької національної ради в Хусті. 8 лютого 1939 року в січовій гостинниці в Хусті за участю державного секретаря М.Кармазіна та гостей з Німеччини було відзначено день відкриття німецького консульату та створення українсько-німецького товариства [14, с. 50].

Ще з середини 30-х років в краї почала діяти філія Судето-Німецької Партії – Карпаторуська Німецька Партія. Через антидержавну агітацію та радикалізм вона не мала значного успіху серед населення краю. Тому в жовтні 1938 року організовується «Дойче Партай» (Німецька Партія). Як відповідник проукраїнської, русофільської та угорської народних рад 4 грудня 1938 року в Хусті була створена Німецька Народна Рада. Навіть попри заборону політичних структур в краї за розпорядженням Міністерства внутрішніх справ уряду А.Волошина від 2 лютого 1939 року Німецька Партія відновила свою діяльність.

2.2. Електоральний процес (підготовка та проведення виборів до Союму 12 лютого 1939 р.).

Необхідно зауважити, що задля більш ширшої підтримки уряд Августина Волошина залучив до виборчого процесу представників національних меншин. 21 січня 1939 року у своєму «Щоденнику» Василь Гренджа-Донський зауважував з цього приводу: «до кандидатської листи хочемо втягнути й національні меншини, навіть румунів, хоч тут їх ледве сім тисяч душ» [4]. У зверненні за підписом А.Волошина та Ю.Ревая «До всіх громадян Карпатської України!» від 8 лютого зокрема відзначалось: «Між кандидатами знаходяться й представники наших лояльних національних меншин, які в будованні нашої держави Карпатської України хотять з нами разом щиро співпрацювати. Лише малярська дрібна меншина через своїх провідників з старого режиму саботувала пропозицію для них місце на кандидатній листі Українського Національного Об'єднання. Цей поступ малярських провідників доводить, що ворожі нашій державі заграничні сили ще все працюють проти інтересів малярської меншини нашого краю і проти нашого народу. Ми є певні, що малярський загаль жалітиме

цього кроку своїх провідників. Зате тішить нас, що чехи, німці й румуни зрозуміли нашу добру волю і стали до співпраці для нашого спільного державного добра» [6].

Ясність у ситуацію із залученням національних меншин у виборчий процес вносить Степан Росоха. Він засвідчує, що лідери національних меншин Карпатської України «не вважали за доцільне» утворювати власні ради, адже «число їх населення не вистачало на більше мандатів як один, навіть якби вони всі до одного прийшли до виборчих урн» [8, с. 29]. Для того, щоб не витратити виборчих коштів, лідери національних меншин звернулись до керівництва УНО з проханням включити до їхнього списку послів по одному представнику. Такий крок здійснили чехи, німці та румуни; представники угорської меншини, як зауважує Степан Росоха «роздумались» і під натиском Будапешту відмовилися дати свого кандидата до листу УНО...» [8, с. 30]. Цікавим є те, що окрема частина угорського населення, усупереч антиукраїнській політиці Угорщини, також віддала голоси за УНО. Про це інформували «Лідове новіни» від 8 лютого 1939 року [13, с. 272].

І. Поп твердить, що 14 листопада 1938 р. прихильники русинської орієнтації створили «Центральний Русский Национальный Совет», який очолювали В.Караман, П.Сова та П.Фодор [26, с. 21]. Але вже наступного дня через розпуск всіх політичних партій, рада була розпущеною. У своїй праці Петро та Сергій Годьмаші категорично заявляють, що «Русинское национальное объединение» представило до уряду А.Волошина власний список кандидатів у депутати парламенту Підкарпатської Русі, але «було арештоване січовиками, ... які контролювали проведення виборів» [21, с. 117].

Степан Росоха вказує, що «Групу Подкарпатських Русинів» на чолі вчителем Михайлом Василенком не було зареєстровано Центральною Виборчою Комісією з двох причин:

по-перше, подані у списку уповноважені заявили, що нічого не відали про список;

по-друге, навіть 1/3 кандидатів не подала власноручний підпис про свою кандидатуру [8, с. 30].

Між кандидатами були прізвища таких осіб, які не давали свого дозволу і були вже включені у список УНО, до прикладу, кандидатура чеха Мілоша Дрбала [4; 27, с. 124]. Отож, дослідникам варто через залучення конкретних фактів, документальних свідчень віднаходити істину, натомість у літературі ми маємо обопільні звинувачення.

Результати виборів до Союму Карпатської України (етнічний аспект).

Із числа 284 365 чол., які мали право на голосування, взяло участь у виборах 92,5% (265 002 чол.). «За» УНО проголосували 92,4% (244 922 чол.). «Проти» – 7,7% (17 752 чол.). У 187 населених пунктах були підняті білі прапори на знак того, що не менше 98% учасників віддали голоси за УНО.

Селяни навіть напередодні, 11 лютого, приготували величезні стоги сухих дров, складених у велику піраміду для символічної ілюстрації «вогнів свободи». Сучасники-мемуаристи розцінюють ці події як вияв значного народного ентузіазму та захоплення від того факту, що вибирались свої представники, своя влада у краї.

Втім, як зауважує найбільш авторитетний дослідник історії Карпатської України Микола Вегеш, ряд сіл віддали голоси проти УНО. Досить солідарні у цьому виявилися жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смологовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. А більше 2 тисяч голосів проти УНО зафіксовано в самому Хусті, столиці Карпатської України. Отже, навіть через відсутність альтернативи (інших політичних сил), знову ж таки, утверджувалась практика вільного висловлення думки громадян [18, с. 321].

Як відомо уряд А.Волошина планував проведення Сойму в Рахові – столиці Гуцульської республіки 2 березня 1939 року. Дати скликання Сойму неодноразово змінювались і врешті-решт він був проведений 15 березня в умовах фактичної окупації краю Угорщиною.

Серед 32 обраних послів (депутатів) Сойму, як мовилось вище, були представники чеської, німецької та румунської громади краю. Уповноваженим чехів став доктор, адвокат Мілош Дрбал, який мав значний авторитет у середовищі жителів Хуста. За свідченням уродженця цього міста Івана Сарвадія та відомого діяча української діаспори Вікентія Шандора, Мілош Дрбал розділив долю багатьох репресованих державних будівничих Карпатської України. Й по нині фахівці-історики не видають про точну дату смерті Мілоша Дрбала [13, с. 305; 22, с. 26].

Румунську громаду представив протопоп Грігоре Мойш з Білої Церкви. Як і Мілош Дрбал він був включеним до культурно-освітньої комісії Сойму. Після окупації краю Грігоре Мойш працював в рідному селі на Рахівщині, а після вступу радянських військ на територію краю перейшов на румунський бік р.Тиса, де тривалий час відправляв літургії та переховувався від місцевої служби безпеки. За матеріалами румунського професора Георге Веля, Грігоре Мойша арештовували двічі: у 1949 та 1958 роках. За звинуваченням у підбурюванні проти румунської держави та зв'язках з Ватиканом був ув'язнений на 8 років. На початку січня 1961 року сім'я дізналася, що Грігоре Мойш похований у містечку Фізешу Герлїй, де замість хреста на могилі був кілочок з номером в'язня [22, с. 29-30].

Німецька Партія та «Українсько-німецьке товариство» уповноважили інженера з м.Хуст Антона-Ернеста Ольдофреді. Він працював унтерштатсекретарем німецьких справ в уряді А.Волошина. Однак, зауважимо, що з 32 обраних послів з'явилося тільки 22, серед відсутніх і А.Е. Ольдофреді, хоча він був включений на першому засіданні Сойму до складу фінансової комісії. Історики й по сьогоднішній день не зібрали відомостей про його останні дні. За

твердженням Омеляна Довганича, на колишній Німецькій вулиці в Хусті ніхто із старожилів не міг пригадати навіть такого прізвища [22, с. 30].

3. Роль єврейської спільноти в державотворенні Карпатської України.

Як мовилось вище, єврейська громада краю була найбільшою меншиною в Карпатській Україні. У соціальній стратифікації карпато-українського соціуму євреї знаходились чи не найвищому соціально-статусному щабелі. Високий рівень освіченості, зайняття торгівлею, ремеслом презентувало євреїв як найбільш успішних та заможних людей. Володимир Бірчак порівнює єврейське населення м. Хуст із галицькими містами – в обидвох випадках євреї оселялися в центрі міста, передмістя були українськими [2, с. 44].

В умовах Карпато-Українського державотворення євреї ситуативно змінювали лояльність до влади. Це яскраво ілюструє ситуація в освітньому просторі. Якщо до проголошення автономії переважаюча більшість єврейських дітей вчилася в чеських школах, то тепер «перескочили всі жидівські діти до української школи, чеських дітей було обмаль і чеські школи задля браку дітей перестали існувати» [2, с. 47].

На тлі загальної соціально-економічної ситуації це призводило до критичних оцінок з боку інших етногруп краю. Так, у своїх різдвяних записках Василь Гренджа-Донський згадує про гірське село Майдан – «Богом і людьми забуте село, бідне, поневолене, нещасне. Всі хати побіля вулиці, в центрі села – жидівські крамниці, всі найкращі землі в руках чужих. Просто диво, як могли селяни Настільки датись використати» [4].

Мешканець Рахова Юрій Ерстенюк (1923 р.н.) відзначав, що «у жидів курка була на кожну суботу, а руснак її майже ніколи не їв». Місцеве населення здоровалось по різному. Традиційно – «Слава Ісусу Христу», тільки євреям кланялись «Добрий день». Юрій Ерстенюк згадував про значне емоційне піднесення серед людей часів Карпатської України. Як твердить респондент історика Петра Ференца: «Люди говорили: «Куме, вже нас не будуть жиди обважувати, будуть наші крамниці» [7, с. 207].

Поряд високим соціально-економічним та освітньо-культурним статусом в умовах чеської демократії євреї краю організувались і політично. Цей аспект став предметом наукових студій Маріана Токаря, який висвітлив специфіку функціонування єврейських партій Закарпаття в міжвоєнний період [28, с. 25-36]. Одним із лідерів єврейської громади краю та її представником у державному парламенті був Хаїм Кугель (Єврейська Сіоністська Партія). Делегація євреїв краю, очолювана ним, 28 грудня 1938 року побувала на прийомі у прем'єра Августина Волошина, де була висловлена ідея створення народної ради євреїв. Прем'єр запевнив представників релігійних організацій закарпатського єврейства: «Я до жидів, які шанують свою релігію і національність завжди ставився прихильно... А щодо культурних потреб жидівського

населення, то вони будуть по можливості сповнені...» [24, с. 16]. Августин Волошин також заявляв про реалізацію ідеї створення єврейської центральної канцелярії, яка була б своєрідною ланкою між владою та чисельним єврейським населенням краю [28, с. 34].

Однак подальший розвиток подій унеможливив подібну перспективу для закарпатських євреїв. Радикально налаштоване середовище з числа українців-емігрантів Карпатської Січі загострювало міжетнічні протиріччя в Карпатській Україні. Дослідник Генрі Абрамсон відзначав, що українці та українські націоналісти сприймали чехословацьку орієнтацію закарпатських євреїв виключно як негативне явище. Євреї сприймалися «як вічні противники української справи, котрі завжди прагнуть захистити ворогів України – чи то росіян, чи поляків, чи чехів» [24, с. 16].

Отже, давались взнаки ксенофобські та антисемітські лозунги, які пропагувались Німеччиною, а ідея підтримки з боку останньої створювала ореол всепереможності та близької перспективи створення об'єднаної національної держави. Дослідники М.Болдижар і В.Лемак, посилаючись на архівні дані згадують про антиєврейський погром 31 січня 1939 року в Драгові [16, с. 306]. Про антиєврейські погроми карпатських січовиків декількома реченнями (посилаючись на свідчення Миколи Бандусяка та Ладіслава Фаєрабенда) згадується в інших працях [21, с. 120; 24, с. 16; 26, 21]. На наш погляд, це питання потребує окремого, більш скрупульозного вивчення. Окрім цього євреї краю ставали об'єктом античеської та антиукраїнської пропаганди з боку радикально налаштованих угорців. Так, у Севлюшському окрузі циркуляри депутата Корлата були таємно передані місцевим євреям, але у своїй масі вони відмовлялися брати циркуляри [19, с. 110].

Єврейське населення не залишалось осторонь політичного життя Карпатської України. Навіть не будучи організованими в рамках політичної партії євреї краю висловили солідарність під час виборів до Сойму Карпатської України. Підтримуючи УНО, чисельна громада євреїв краю легітимувала політичний режим Карпато-Української держави. Сучасник та активний учасник тих подій Володимир Бірчак у своїх спогадах на стор. 113-114 дослівно передає репортаж журналіста Романа Голяна про перебіг виборів до Сойму Карпатської України. Цікавий акцент робиться саме на участі євреїв у виборах. Репортер відзначив, що в Буштині довелось побачити «жидів, старих і молодих, пейсатих і бородатих, з лямпіонами, що підносили вгору руку і заєдно гукали: – Слава Україні!» [2, с. 114]. Степан Росоха у своїй праці «Сойм Карпатської України» помістив навіть фото, де зображені четверо бородатих євреїв в селі Бедевля, які чекають на результати виборів 12 лютого. Отож, масова солідарність євреїв була одним із факторів високої явки населення на виборах (265 002 чол. або 92,5%) та значного відсотку «за» УНО (244 922 голоси або 92,4%).

Можна погодитись із міркуванням Романа Голяна, що євреї «із завзятих донедавна мадяронів, зробились нині не менш завзятими

українофілами, українськими патріотами, з простої калькуляції самозбереження» [2, с. 114]. Втім, вже через більш як місяць євреї в Хусті та інших поселеннях краю знову ставали прихильниками Угорщини, допомагаючи угорцям фізично винищувати карпатських січовиків.

Нижче ми подаємо результат контент-аналізу збірника «Карпатська Україна в боротьбі», який був написаний на основі безпосередніх живих вражень від тих подій, які відбувалися під час окупації Карпатської України.

**Контент-аналіз збірника «Карпатська Україна в боротьбі» (1939)
щодо ролі євреїв у бойових діях березня 1939 року**

Автор	Цитата
Чот. Левко Кріс «14. березня в Головній Команді»	«По місті тим часом ходили, по два кроки, військові сторожі та виловлювали перебраних в цивільну одягу січовиків, в чім їм дуже помічними буди жиди, попросту вказуючи пальцем на січовиків» (стор. 62).
А.Дад «Альказар» Летючої Естради»	«На сходах повно людей. Якийсь старий жид нервово викрикує: «Слава Україні!» (стор. 69). «Напроти, через вузьку вуличку показується перелякане обличчя жида, якого ми на початку зтероризували і який нам час від часу приносив вісті з ворожого табору. Між іншим виконував розвідку працю не зле, навіть одного разу приніс нам свіжий запас набоїв, який знайшов на вулиці, та оповідав, що чехи правда, розлючені, але не певні себе» (стор. 72).
Асп. Іван Гуцул «Остання сотня»	«На краю Бедевлі зустріли нас озброєні мадярони і жиди та в нахабний спосіб зажадали зложення зброї» (стор. 146-147).
М.Самчукова «Орда іде»	«Жиди в час бою січовиків, всесторонньо помагали чехам. Що хвилини можна було почути вигуки: «Бийте їх, вони там чи там, ходіть, ми покажемо вам дорогу, як дістатися до них. Бийте їх, стріляйте на них, покажіть їм славу їхньої України! Ага, аж тепер вже померла їхня Україна!» (стор. 153). «Перший час взагалі всі були Юдами: були ними наші перевертні, були ними мадяри, були чехи, а найбільше жиди» (стор. 156).

С.Вівчар «Ліс шумить...»	<p>«В Нересниці 17. березня партизани позривали й знищили всі мадярські прапори і вітальну браму, яку мадяри з жидами поставили» (стор. 205).</p> <p>«18. березня партизанський відділ в числі 13 душ під проводом десятника О. позривав із жидівських хат мадярські прапори в селі Ганичах, а в полудневих годинах в селі Калинах під Дубовим розгромив місцевий «ершег» (сторжу) і жидівську банду, яка йшла січовиків витати, думаючи, що то маляр...» (стор. 206).</p> <p>«Отже, домашні вороги, в роді жидів, місцевих мадярів і мадяронів, чи не найбільше нарobili бiди» (стор. 209).</p> <p>«Але знайшлась якась жидівська потвора і видала зовсім невинного селянина. Мадяри відвели його на ту могилу і розстріляли. Умираючи, селянин так сильно крикнув «Слава Україні!», що жидівський зрадник оглух, а мадяри попадали на землю» (стор. 221).</p>
-----------------------------	---

До яких висновків спонукає нас вище сконструйована таблиця?

По-перше, можна зробити висновок про антиукраїнську налаштованість євреїв та союзницькі взаємини єврейської спільноти з новою угорською владою та місцевими угрофілами. Навіть під час подій 13-14 березня євреї виступили на боці чехів, а не українців.

По-друге, складається враження, що всі автори повідомлень про Карпатську Україну були антисемітами та ксенофобами, адже їхні висловлювання про євреїв наближаються до рівня інвективної лексики.

По-третє, беручи до уваги відсутність альтернативних джерел інформації про роль євреїв у подіях березня 1939 року, на нашу думку, необхідно зніціювати пошук архівних документів, які б поставили необхідні акценти в плані оцінки ролі євреїв краю в триумфі та трагедії Карпатської України.

4. Висновки та пропозиції.

По-перше, проблема дослідження політичної участі національних меншин у державотворенні Карпатської України є однією із «білих плям» етнополітичної історії Закарпаття. Ця проблематика тільки частково була представлена в наукових студіях фахівців. Сформулювавши базовий концепт вивчення цієї проблеми вважаємо за необхідне підсилити наші синтетичні узагальнення аналізованих джерел новими архівними документами, спогадами учасників тощо.

По-друге, можна твердити, що попри масу обставин саме в кінці 1938 року на Закарпатті виявився сприятливий клімат саме для

українського державотворення. Поряд з цим у цьому процесі взяли участь представники національних меншин. Ця участь була сфокусована в партійній та громадській сферах суспільного життя Підкарпатської Русі. Угорці, німці та євреї краю мали відповідний досвід партійного будівництва в 20-30-х роках ХХ ст. В умовах Карпато-Українського державотворення тільки німці змогли зберегти континуїтет партійно-політичної та інституційно-громадської традиції.

По-третє, УНО як представник інтересів більшої частини населення, попри ідеологічні застереження, залучило голоси представників національних меншин. Представники чеської, німецької та румунської спільноти краю були представлені у списках цієї політичної сили на виборах до Сойму Карпатської України. Обраними представниками стали Мілош Дрбал, Антон-Ернест Ольдофреді та Грігоре Мойш.

По-четверте, євреї краю традиційно виявляли підтримку існуючим державно-політичним режимам. У ситуації, що склалася єврейська спільнота Карпатської України проявила солідарність і підтримала політику уряду Августина Волошина. Це засвідчує масова участь у виборах до Сойму. Подальша участь євреїв краю, пов'язана з березневими подіями 1939 року засвідчує перехід на бік угорської влади. Втім, брак джерельної інформації, спонукає нас робити висновок про гіпотетичність відповідної тези.

З'ясувавши контури окресленої проблематики можемо сформулювати наступні рубрики, що потребують спеціального студювання:

- комплексне висвітлення електоральної поведінки етнічних груп (за окремими містами та селами);
- документальне з'ясування та висвітлення проявів антисемітизму в Карпатській Україні;
- пошук інформації про життєдіяльність представників окремих етносів (словаків, циган, поляків, росіян та ін.).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Спогади, публіцистика, польові матеріали:

1. Асп. Іван Гуцул. Остання сотня / Іван Гуцул // Карпатська Україна в боротьбі: Збірник. – Ужгород, 2003. – С. 142-151.
2. Бірчак В. Карпатська Україна: Спогади і переживання / Післямова Романа Офіцинського / Володимир Бірчак. – Ужгород: Гражда, 2007. – 200 с.
3. Вівчар С. Ліс шумить... / С.Вівчар // Карпатська Україна в боротьбі: Збірник. – Ужгород, 2003. – С. 203-227.
4. Гренджа-Донський В.С. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади / Упорядкування та примітки Д.М. Федаки; вступна стаття В.І. Ільницького, Д.М. Федаки / Василь Степанович Гренджа-Донський. — Ужгород: ВАТ "Видавництво "Закарпаття", 2002. — 516 с., іл. [Електронний ресурс]. Режим доступу до кн.: <http://litopys.org.ua/arendzha/arendzh.htm>

5. Дад А. «Альказар» Летючої Естради / А.Дад // Карпатська Україна в боротьбі: Збірник. – Ужгород, 2003. – С. 64-80.
 6. До всіх громадян Карпатської України! // Волошин А.І. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О.В.Мишанича / Августин Іванович Волошин. – Ужгород: ВАТ "Видавництво "Закарпаття", 2002. — 528 с., іл. [Електронний ресурс]. Режим доступу до кн.: <http://litopys.org.ua/volosh/volosh.htm>
 7. Польові матеріали автора. Записано П.Ференцом у Рахівському районі Закарпатської області // Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки ХХ століття / Петро Ференц. – Мукачево: Карпатська вежа, 2005. – С. 201-214.
 8. Росоха С. Сойм Карпатської України (в 10-ліття проголошення самостійності) / Степан Росоха. – Львів: «Меморіал», 1991. – 88 с.
 9. Самчукова М. Орда іде / Марія Самчукова // Карпатська Україна в боротьбі: Збірник. – Ужгород, 2003. – С. 152-158.
 10. Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Юліян Химинець. – Ужгород: Гражда, 1998. – 396 с.
 11. Чирський М. Тюрми й табори / Микола Мирський // Карпатська Україна в боротьбі: Збірник. – Ужгород, 2003. – С. 166-202.
 12. Чот. Левко Кріс. 14. Березня в Головній команді / Левко Кріс // Карпатська Україна в боротьбі: Збірник. – Ужгород, 2003. – С. 54-63.
 13. Шандор В. Спомини. Том I. Карпатська Україна 1938-1939 / Вікентій Шандор. – Ужгород: МПП «Гражда», 1995. – 388 с.
- II. Монографії, статті, брошури:**
14. Білак С.М. Слуга кількох господарів / Степан Михайлович Білак. – Ужгород: Карпати, 1977. – 91 с.
 15. Болдижар М.М. Наслідки Віденського арбітражу для Карпатської України / Михайло Миколайович Болдижар // Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945) / Редакційна колегія: І.Гранчак, Е.Балагурі, І.Грицак, В.Ілько, І.Поп. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С. 294-296.
 16. Болдижар М.М. Політичні партії та об'єднання автономії Підкарпатської Русі (Карпатської України) / М.М. Болдижар, В.В. Лемак // Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918-1945) / Редакційна колегія: І.Гранчак, Е.Балагурі, І.Грицак, В.Ілько, І.Поп. – Ужгород: Закарпаття, 1995. – С. 302-310.
 17. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Макс Вебер // Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упор.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – Т. 3. – С. 7-24.
 18. Вегеш М. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України / М.Вегеш, М.Токар. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. – 536 с.
 19. Вегеш М.М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918-1939 рр.) / М.М. Вегеш, В.І. Гиря, І.Ф. Король. – Ужгород: Колір принт, 1998. – 130 с.

20. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси з історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.М. Вегеш, М.В. Делеган, О.Д. Довганич та ін. [Відпов. ред. М.М. Вегеш]. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.
21. Годьмаш П. Подкарпатская Русь и Украина / П.Годьмаш, С.Годьмаш. – Ужгород: Патент, 2003. – 388 с.
22. Довганич О. Посли (депутати) першого Союму Карпатської України / Омелян Довганич // Європа-Центр. Міжнародний суспільно-політичний журнал. – 2008. – № 4 (24). – С. 23-35.
23. Кубійович В. Людність / Володимир Кубійович // Карпатська Україна: Географія – Історія – Культура. Перевидано без змін. – Нью Йорк: Накладом Карпатського Союзу в ЗСА, 1972. – С. 37-49.
24. Макара М. Гнані долею (Етносоціальний нарис єврейства на Закарпатті) / Микола Макара // Карпатський край. – 1995. – № 9-12. – С. 12-18.
25. Мигович І.І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І.І. Мигович, М.П. Макара. – Ужгород: Патент, 2000. – 160 с.
26. Поп И. Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938-1935 гг.) / Иван Поп. – Ужгород, 2008. – 102 с.
27. Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках / Петро Стерчо. – Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. – 288 с.
28. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20-30-і роки ХХ ст.) / Маріан Токар. – Ужгород, 2002. – 56 с.
29. Участь у політичному житті (participation, political) // Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; за ред. І.Макліна й А.Макмілана. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – С. 713-714.

SUMMARY

The participation of national minorities in the processes of Carpatho-Ukraine state creation

This article touches the problems of ethno-political life in Carpatho-Ukraine (10.1938-03.1939). The author has analysed of the ethno-demographical situation during this period. The emphasis is given to enlighten the political participation of Czech, German and Romanian national minorities on electoral processes Carpatho-Ukraine (february 12, 1939, elections to the Carpatho-Ukrainian Assembly (Soim). Milosh Drbal, Anton-Ernest Oldofredy and Grigore Moish were included to list of Ukrainian National Union. The investigation illustrates the activity of Jews ethnic group in the processes of Carpatho-Ukraine state creation. The author gives the conclusion about the perspectives of the furthest research of this problem.

Лендьял Мирослава,
Ужгород

СИСТЕМА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ

Як відомо, щодо пояснення причин та факторів інституційного будівництва в поставторитарних суспільствах сформувалися три основні підходи: соціально-економічної модернізації, що наголошує на важливій ролі економічного розвитку, урбанізації та поширення комунікацій; політичної культури, відповідно до якого політичні орієнтації громадян впливають на посилення чи послаблення демократичних інститутів; теорія залежності від історичного шляху розвитку (англ. *path-dependency*), в межах якої наголошується на визначальному впливі "старої інституційної спадщини" на створення нового політичного каркасу суспільства.

Гасла третьої групи науковців є привабливими вже тому, що створюють підстави для порівняння політичних та управлінських структур, які існували у попередні періоди розвитку, а, отже, про які вчені мають історичні свідчення, що можна, більш-менш, неупереджено аналізувати та оцінювати. Також виникає можливість для порівняння інституційного дизайну різних країн у певний відрізок часу, зокрема, якщо їх об'єднує фактор географічного сусідства. Водночас, варто уникати спокуси простежити чітку лінію спадковості між «історичними» та сучасними соціально-політичними інститутами, зокрема в регіоні Центральної Європи, де рівень політичної мінливості є надзвичайно високим.

Вважаємо, що для характеристики сучасних центральноєвропейських суспільств прийнятною є теза А. Лейпхардта про те, що нові політичні інститути не виникають як результат виключно "сліпої гри" соціально-економічних, культурних чи будь-яких передумов. У країнах, що проходять чи вже завершили етап політичних трансформацій, залишається достатньо простору для здійснення свідомої інституційної інженерії [6, с. 431].

Історична спадщина Карпатської України є вже оцінена декількома поколіннями істориків – з емігрантського середовища, радянських, сучасних українських – саме тому вважаємо за необхідне вибрати для аналізу таку сферу, дослідження якої додасть нової «фарби» до формування образу цієї державності. Перш за все, та обставина, що територія історичного Закарпаття була у період між двома світовими війнами інтегральною складовою Центральної Європи як геополітичного регіону, який сформувався по завершенні Першої світової війни, створює науковий шанс для дослідження певного аспекту її політичного життя у порівняльній перспективі із сусідніми державами. Водночас, власний дослідницький інтерес до управлінської

[The page contains extremely faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the document. The text is too light to transcribe accurately.]

Generálny konzulát Ukrajiny v Prešove
Katedra ukrajinistiky Filozofickej fakulty PU
Univerzitná knižnica Prešovskej univerzity
Zakarpatská oblastná štátna administrácia
Štátny archív Zakarpatskej oblasti
Zväz Rusínov – Ukrajincov Slovenskej republiky

KARPATSKÁ UKRAJINA (1938-1939)

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej
konferencie venovanej 70 – výročiu vyhlásenia
štátu Karpatská Ukrajina
v Prešove
5 marca 2009 roka

УДК 94(477.87)“1938/1939”(063)
ББК ТЗ(4Укр-4Зак)6л0
К 26

Tento zborník bol vydaný za finančnej podpory
Zakarpatskej oblastnej štátnej administrácie.

Všetky práva vyhradené.
Toto dielo ani jeho časť nemožno reprodukovat' bez súhlasu
majiteľov autorských práv.

Editor: Prof. PhDr. Michal Roman, CSc.

Preklad ukrajinských textov do slovenčiny: Michal Roman
Preklad slovenských etxtov do ukrajinčiny: Michal Roman

ISBN 978-966-2095-42-5

O b s a h

Úvodné slovo	192
Pozdrav zastupujúceho Generálneho konzula Ukrajiny v Prešove J. Koľadynského	194
Vegeš, M. M.: Historický význam Karpatskej Ukrajiny	196
Zadorožnyj, V.J. a Bohiv, O.J.: Augustín Vološyn: od premiéra autonómnej vlády k prezidentovi nezávislej Karpatskej Ukrajiny.....	200
Mušinka, M.: Stepan Kločurak a Karpatská Ukrajina	220
Bodnar, V. L.: Karpatslá Ukrajina 1939: politický aspekt	228
Babotová, Ľ.: Vikentij Šandor – budovateľ Karpatskej Ukrajiny	250
Franko, V.: Marcové dni 1939 a Rusíni-Ukrajinci.....	254
Kovač, A.: Aktivisti a borci za Karpatskú Ukrajinu z Prešovska	257
Dovhovič, L.: Skaut-Plast a Karpatská Ukrajina	264
Nevrlý, M.: Hrdina Karpatskej Ukrajiny Oleksander Blestiv	280
Švorc, P.: Karpatská Ukrajina a Slovensko	297
Zan, M. P.: Účasť národnostných menšín v budovaní štátnosti Karpatskej Ukrajiny	301
Lendelová, M.O.:Systém politickej správy Karpatskej Ukrajiny	315
Tokar, M.J.: Problémy stranického budovania v podmienkach formovania štátnosti Karpatskej Ukrajiny.....	322
Oficynskij, R.A. Okupácia a anexia Karpatskej Ukrajiny	328
Roman, M.: Karpatská Ukrajina v denníku V. Grendžu.-Donského Štastie a bieda Karpatskej Ukrajiny	337
Varchol, J.: Dokumenty o Klarpatskej Ukrajine v MUK v Svidníku	351

a posilnení sme sa vydali ďalej na cestu do Užhorodu, kde nedávno na návrh jazykovedca prof. Havránka začal učiť môj otecko „ruský jazyk“ (t.j. ukrajinský – M.R.) v Dievčenskom učiteľskom ústave, ktorého riaditeľom vtedy bol Vasyl Lar, rodom zo Zolotariova neďaleko od Drahoa. U môjho otca, ktorý býval na konci Drugetovej ulice, v dome lekára – Lemka Dzubana, sme si odpočinuli, najedli sa a začali sa zoznamovať s Užhorodom. Počas tejto cesty naše priateľstvo sa ešte viac utužilo, prerástlo do bratstva. Toto bratstvo do značnej miery podľa Soňa symbolizovalo jednotnú, jedinú Ukrajinu: Oleksa pochádzal zo Zakarpatska, Andrij – z Halychyny a ja – som zastupoval východnú Ukrajinu.

Od toho času, ako sa Harasevyčovci presťahovali do Užhorodu a ja som zostal naďalej bývať u strýka Konštantína Nevrlého v Chuste, tak som sa oveľa častejšie stretával s Blestivom. Neraz mi rozprával o nezdravých vzťahoch na gymnáziu, riaditeľom ktorého bol maďarón Sulynčak, ktorý vedome prenasledoval národne orientovaných a presvedčených študentov. Prvou jeho obeťou bol práve Oleksa Blestiv, ktorý odvážne prehlásil, že on nie je žiadny ani „Rusnák“, ani „Russkyj“, ale Ukrajinec. To ho stalo veľa. Bol vylúčený z gymnázia a riaditeľ Sulynčak zabezpečil, aby nemohol pokračovať v štúdiu na žiadnych zakarpatských školách. Druhou obeťou riaditeľa Sulynčaka bol tiež národne uvedomelý Ukrajinec, rodom z Byčkova, Vasyl Kuzmyk. On tiež podľa príkladu Oleksu Blestiva odišiel do Prahy, aby tam dokončil štúdium na ukrajinskom gymnáziu (spočiatku v Řevniciach, neskôr v Modřanach), ktoré bolo organizované pre mládež ukrajinskej emigrácie. Po maturite sa Oleksa prihlásil na Filozofickú fakultu KU a súčasne na právnickú fakultu Ukrajinskej voľnej univerzity.

Udalosti, ktoré vznikli pred druhou svetovou vojnou na Zakarpatsku, vyvolali národné, nacionálne prebudenie miestneho obyvateľstva a pod vedením dr. Augustína Vološyna po úspešných voľbách do Sejmu Podkarpatskej Rusi vyhlásilo svoju nezávislosť – Karpatskú Ukrajinu. Prezidentom Karpatskej Ukrajiny, ako vieme, bol zvolený Sejmom dr. Augustín Vološyn. Ale tento fakt vyvolal reakciu aj u maďarských fašistov a napadli na Zakarpatsko, začali ho okupovať a prenasledovať Ukrajincov. Toto prinútilo O. Blestiva vstúpiť do paradesantnej brigády Karpatskej Siče, ktorá sa postavila na obranu maličkého, ale silného duchom slovanského štátu. Na jar roku 1939, vlastne po 16. marci 1939 maďarskí fašisti okupovali Zakarpatskú Ukrajinu. Počas okupácie sičovníky kladli tuhý odpor, viedli nerovný boj s regulárnou maďarskou armádou, vyzbrojenou tankami a najmodernejšími zbraňami na Krasom Poli neďaleko Chusta. Tento boj sa skončil tragicky, porážkou mladej Karpatskej Ukrajiny. Na tomto poli, podľa správy, ktorá prišla do Prahy, zahynul smrťou chrabrych aj verný syn Zakarpatska Oleksander Blestiv (1916-1939). Vystúpenie obrancov Karpatskej Ukrajiny so zbraňou proti fašizmu v marci 1939 vošlo do dejín druhej svetovej vojny, ako prvé vojenské vystúpenie na odpor voči fašizmu.

Podľa druhej verzie, ktorú sme sa spolu s Andrijom Harasevyčom dozvedeli v Prahe, tak náš brat Olekca Blestiv bol zastrelený maďarskými gardistami na ktorejsi ulici v Chuste. Na tragickú udalosť A. Harasevyč

zareagoval tým, že napísal báseň – nekrológ *Padlému bratovi Oleksovi Blestivovi*, ktorú, ak sa nemýlim, najprv uverejnil v pražskom časopise *PROBOJEM*, redaktorom ktorého bol Stepan Rosocha, náš dobrý priateľ. Odtiaľ ju prebral, zdá sa mi, do svojho zborníka poézie A. Harasevyča, ktorý vyšiel pod názvom *Do veršyn (K vrcholom)* New York 1959, s.39 Bohdan Kraviv.

Zdá sa mi, že poslednú slohu tejto básne mi poslala moja priateľka ešte z pražskej univerzity OI. Pavlyšynová z Austrálie (List zo dňa 28.7.2008). Hľa, ako vyzerá:

*Ty umer v kativskych mukach
Za svobodu, za naš kraj,
Zemle ridna, ty prekrasna –
Syna svoho pamiataj!*

Tematicky táto sloha zodpovedá básni A. Harasevyča, ale formálne je iná, lebo

báseň Harasevyča je sonet a jeho kanonická forma je nepochybná. Možno, že táto sloha patrí inej básni A. Harasevyča, ktorú tiež venoval Oleksovi Blestivovi. Autorom uvedenej slohy mohol byť aj niektorý iný zakarpatský básnik.

Podľa hesla uverejneného v encyklopédii o O. Blestivovi v 3 zväzku

Encyklopédie súčasnej Ukrajiny (Kyjiv 2004, s.69), autorom ktorého je M. Vegeš, Oleksa Blestiv zahynul 16.3.1939 v dedinke Steblivka Chustského okresu. Ako organizátor Karpatskej Siče bol veliteľom Chustského zámku. 16.3.1939 ho uväznili maďarskí gardisti a posadili do Chustskej vaznice, kde ho tieto okupačné maďarské fašistické vojská odsúdili na smrť. Ktorá z týchto verzii je najpravdepodobnejšia a zodpovedá pravde – nie je nám známe. Meno a činnosť Oleksandra Blestiva ako hrdinu Karpatskej Siče sa stalo ľudovou legendou. A toto podľa mňa je najväčšou úctou, ktorú mu môže dať jeho ľud.

Zan Mychajlo,
Užhorod

Účasť národnostných menšín v procese štátotvorby Karpatskej Ukrajiny

Úvodné poznámky

Pri rozbere etnopolitického života spoločnosti každý výskumník sa stretáva s problematikou politizácie etnika, t.j. s aktívnou/pasívnou činnosťou etnických skupín určitej spoločnosti. Etnický faktor, najmä od začiatku minulého storočia, pôsobí stále viac na vývin spoločnosti.

V podstate účasť vo vláde je indikátorom rovnosti /nerovnosti etnických skupín v spoločnosti, vyvoláva politickú inštitucionalizáciu etnických spoločenstiev. Julian Chymy nec v svojej práci *Tmístá cesta do Ukrajiny* zo všetkých základných princípov výstavby života na Zakarpatsku vidí tri: obetavosť, morálny a národný (nacionálny) princíp. Ten posledný podľa neho pôsobí a vyžaduje, aby každý národ mal právo na sebaurčenie. Autor konštatoval, že ako v rámci Československej republiky, tak aj v rámci Maďarska, tento princíp bol ignorovaný a zapríčinil stratu značného územia a rozpadnutie samotných štátov (10, s.320-321).

Účasť občanov v politike je nedeliteľným atribútom právneho štátu a občianskej spoločnosti. Politická účasť občanov svedčí o úrovni poznania a záujmu o spoločensko-politické procesy ako celoštátneho, tak aj regionálneho i lokálneho (miestneho) významu. Práve preto v politickej vede pod politickou účasťou sa chápu také činnosti občanov, ktoré priamo alebo sprostredkovane sú nacielené na výber riadiacich ľudí, ako aj na kontrolu ich činnosti. Účasť v politickom živote spoločnosti – to je miera aktivity občanov v politike alebo matematicky povedané „počet aktívnych ľudí násobená na súčet ich aktivít“ (29, s.713).

Politická aktivita sa z času na čas mení. Klasik politickej vedy Max Weber v svojej práci *Politika ako poslanie a profesia* poukázal na tri možné úrovne účasti občana v politike: 1) profesionálna politická práca ako zamestnanie, 2) účasť v politike ako vedľajšie zamestnanie, 3) náhodná účasť v politike“ (17, s.173-191).

Profesionálnu úroveň ako zamestnanie v politike demonštrujú politickí lídri, stranickí funkcionári, štátni činitelia, diplomati, novinári. Z aspektu Karpato- Ukrajinskej štátotvorby to bola činnosť Augustína Vološyna, Augustína Štefana, Juliana Revaya, Fedora Revaya, Stepana Rosochu, Dmytra Klympuša, Vikentija Šandora a Volodymyra Birčaka.

Druhý typ úrovne účasti v politickom živote sa prejavuje v činnosti ľudí v politických stranách, občianskych združeniach a hnutiach. Hoci sa aj zaoberajú politikou, zúčastňujú sa manifestácií, mítingov, vystupujú ako agitátori, pozorovatelia počas volieb, predsa len majú inú sféru profesionálnych záujmov, ktorá spočíva mimo politiky. Podľa nášho názoru, činnosť takých postáv Karpatskej Ukrajiny akými boli Ivan Sarvadij, Kyrilo Fedeleš, Vasyl Šobej, Mykola Šimoňa, Grigore Mojš, môžeme rozoberať práve z takého pohľadu.

Tretiu úroveň – typ účasti v politike spája väčšiu časť občanov. Ich politická účasť sa prejavuje hlasovaním počas volieb, počas akcií na ich podporu alebo protestu. V spoločensko-politickom živote Karpatskej Ukrajiny – to bola príprava občanov obcí a miest na voľby (vysoké vatry „ohne slobody“) a na samotné hlasovanie do Sejmu 12.februára 1939 (biele zástavy v 187 obciach, kde hlasovalo nie menej ako 98% voličov za UNO). Boli to masové akcie 18. januára 1939 za odvolanie tretieho ministra, ktorým bol Čech generál Lev Prchala, v Byčkove, Teresve, Rachove, Kvasach, Jasiňach, Bohdane. Boli to konflikty sičovíkov s československým pechotným plukom v Chuste v noci z 13. na 14.marca 1939, ďalej nerovný

boj sičovníkov s hortýovskými vojskami na Krasnom poli 16. marca 1939 a pod.

Všeobecne sme poukázali na širokú škálu pre politologický rozbor problematiky účasti občanov vo vtedajších spoločensko-politických procesoch. Avšak predmetom nášho rozboru budú len jednotlivé aspekty tejto mnohostrannej problematiky. Najprv si povieme niečo o politickej účasti národnostných menšín zakarpatského kraja a o ich úlohe pri štátotvorbe ako aj rozbití Karpatskej Ukrajiny. Takto postavený problém je aktuálny, predovšetkým z dvoch pozícií:

- vo vedeckej literatúre problematika účasti národnostných menšín je predstavená fragmentárne, nesystematizovane,
- jej rozbor dovoľuje nám pochopiť špecifiku medzietnických vzťahov v našom kraji počas medzivojnového obdobia.

Našou úlohou v tomto referáte bude pokúsiť sa poukázať na úroveň politickej účasti národnostných menšín v štátotvorbe Karpatskej Ukrajiny.

V kontexte tejto úlohy sa autor pokúsi vyriešiť tieto úlohy:

- ukázať etnodemografickú realitu Podkarpatskej Rusi (Karpatskej Ukrajiny) v druhej polovici roku 1938 a na začiatku roku 1939,
- ilustrovať potenciál politickej účasti českej, nemeckej a rumunskej národnostnej menšiny kraja,
- vysvetliť úlohu židovského spoločenstva (obce) v štátotvorbe Karpatskej Ukrajiny,
- načrtnúť perspektívy ďalšieho vedeckého výskumu v kontexte štúdia etnopolitických dejín kraja.

I. Etnická štruktúra obyvateľstva Podkarpatskej Rusi (Karpatskej Ukrajiny)

Na základe sčítania ľudu z roku 1930 na Podkarpatskej Rusi žilo 725.367 obyvateľov. Z nich bolo 450.925 Rusínov (Ukrajincov), alebo 62,2%, 115.805 Maďarov (16%), 95.008 Židov (13%), 34.511 Čechov a Slovákov (4,8%), 13.804 Nemcov (1,9%), 12.777 Rumunov (1,7%), 1.442 Rómov (0,2%), 610 Poliakov, 193 Srbov a Chorvátov a 282 iných etnických skupín /25, s.5/.

Treba poznamenať, že v dôsledku Viedenskej arbitráže (2. novembra 1938 Podkarpatská Rus stratila 1500 km² a 173.000 obyvateľov, 97 obcí terajšieho Užhorodského, Mukačivského, Berehivského a Vynohradivského okresu.. Zakarpatsko stratilo 12% územia s tromi najväčšími mestami (Užhorod, Mukačevo a Berehovo). Z etnického hľadiska to bolo 85 tisíc Maďarov, 40 tisíc Rusínov, 30 tisíc Židov a 18 tisíc iných etnických skupín. V dôsledku toho počet Ukrajincov vo vzťahu k iným národnostným menšinám vzrástol z 63% na 74,4% /4/.

V tom čase Viedenská arbitráž narušila etnický princíp. Celý rád obcí, kde Ukrajinci boli v absolútnej väčšine alebo predstavovali relatívnu väčšinu boli pripojené k Maďarsku už v novembri 1938. Napríklad v obci

Baranynci z celkového počtu obyvateľstva bolo 77% Ukrajincov, v obci Dravce – 93% Ukrajincov, Korytňany – 72% Ukrajincov, v Jovre (súčasná Storožnycia) – 62% Ukrajincov. Tento fakt ukážeme podrobnejšie v uvedenej tabuľke

Etnické zloženie obyvateľstva jednotlivých miest a obcí Zakarpatska

Etnické skupiny	Rusíni (Ukrajinci)	Maďari (Uhri)	Židia	Čechoslováci (Česi a Slováci)	Nemci	Rómovia (Cigáni)	Iní
Okres Užhorod							
m. Užhorod	6 246	4 499	5 834	8 052	512	28	84
obec Baranynci	514	128	23				
obec Dravci	1 026	33	50				
obec Jovra	672	135	229		1		
obec Korytňany	575	17	33				
obec Radvanka	1217	937	445		36	6	
Okres Mukačevo							
m. Mukačevo	6 476	5 561	8 869		991		106
obec Kľučarka	1 326	8	75		151		
obec Rosvyhovo	1 312	237	960		24		
o. Nyžnyj Koropec	396	82	5		24		
o. Pidhorod'	626	8	61		385		
o. Palanok	394	205	151		853		
o. Pavšyn	118	19	6		596		
Okres Berehovo							
o. Kvasovo	707	92	31				
o. Vyšni Remety	411	1	35				
o. Nyžni Remety	603	2	21				
Okres Sevluš							
o. Čepa	803	198	185				
o. Čoma	313	20	14				
o. Čornyj Ardiv	811	608	206			54	
Okres Iršava							
o. Salanky	648	1 525	140	28			

V dôsledku toho na území Podkarpatskej Rusi (Karpatskej Ukrajiny) etnodemografická štruktúra obyvateľstva bola rozdelená podľa etnických skupín takto:

- Ukrajinci (Rusíni) – 413 481 obyvateľov (76%)
- Židia – 65 828 obyvateľov (12%)
- Maďari – 25 894 obyvateľov – (4.75%)
- Česi a Slováci – 17 495 obyvateľov (3.2%)
- Rumuni – 12 777 obyvateľov (2%) podľa sčítania z roku 1930- M.Z.)
- Nemci – 8 715 obyvateľov (1,6%).

Podľa sčítania obyvateľstva v roku 1930 a práce P. Sterča Karpato-Ukrajinská deržava. Toronto 1965.

V dôsledku týchto zmien v etnodemografickej štruktúre kraja sa a zväčšil percentuálne počet Ukrajincov. Treba taktiež povedať, že do kraja emigrovalo (hlavne z Halyčiny) značný počet Ukrajincov, ktorí sa usadili najmä v mestách. Podľa údajov bulletinu tlačovej služby vlády A. Vološyna, ak v Chuste v roku 1930 žilo 17 833 osôb, na začiatku roku 1939 sa počet obyvateľov zvýšil takmer na 30 tisíc osôb. /15, s.295/.

Najväčšou národnostnou menšinou v Karpatskej Ukrajine bola židovská obec. Známy vedec – geograf Volodymyr Kubijovyč poznamenal, že Židia žijú v kraji nielen v mestách, ale aj na dedinách. Tvoria „v mestách ¼ obyvateľstva, na dedinách až 11% z celkového počtu obyvateľov. Najčastejšie na dedinách žije 5-12 % Židov. V dedinách, ktoré ležia vedľa dôležitých trás dokonca 20% a viac. Teba spomenúť, „že celý hospodársky život ovláda židovský element“/23, s. 42/. Tradične kompaktný areál v kraji obývali Rumuni, tvorili štyri obce – Nyžňa a Sereďňa Apša, Bila Cerkva a Solotvyno. Ako písali noviny *Nova svoboda* dňa 8. decembra 1938, rumunskí predstavitelia podali memorandum, v ktorom žiadali zmeniť český vyučovací jazyk na ukrajinský /20, s.253/. V doline okolo rieky Latorica a v horských obciach Nemecka Mokra a Ust'-Čorna v našom kraji žila početná skupina Nemcov. Ako si povieme ďalej práve túto časť elektorálneho priestoru brali do úvahy aj predstavitelia Karpatskej Ukrajiny, keď organizovali voľby do Sejmu 12. februára 1939.

2. Potenciál politickej účasti českej, nemeckej a rumunskej národnostnej menšiny kraja.

2.1. Organizaná činnosť (stranícke a občianske štruktúry) etnických skupín

V svojich spomienkach, venovaných 10-výročiu vyhlásenia Karpatskej Ukrajiny, Stepan Rosocha píše, že v komunistickej strane dominantné postavenie medzi jej lídrami zaujímali predstavitelia českej, židovskej a maďarskej etnickej skupiny. Konštatoval, že vo vedení tejto strany

prevažoval „cudzí národnostný element: Česi, Židia a Maďari“ /8,s.18/. Keď analyzoval činnosť sociálno-demokratickej strany, autor práce *Snem Karpatskej Ukrajiny*, tak tiež tvrdil, že v nej prevažoval „cudzí nacionálny element: Česi, Maďari a Židia“, čím sa strana oddelila od svojho hlavného elektorátu – miestnych ukrajinských roľníkov – dedičanov.

Jednou z diskutabilných otázok z dejín Karpatskej Ukrajiny je obviňovanie Augustína Vološyna, že autoritatívne riadil kraj, čo sa prejavilo aj v zákaze činnosti politických strán a organizovanie monostraníckej štruktúry – Ukrajinského národného združenia (Ukrajinské nacionálne objednaňňa, UNO- prekl.). Počas návštevy 1. novembra 1938 nemeckého zastupiteľstva v Prahe A. Vološym na stretnutí s veľvyslancom Nemecka A. Henke hovoril o perspektíve zákazu politických strán a založení národnostných rád, ktoré budú zapojené do prípravy a priebehu volieb do Sejmu 12. februára 1939 /16,s.303, 26, s.15/.

Keď kritizujeme kroky A. Vološyna musíme pamätať, že už na nasledujúci deň po Viedenskej arbitráži od Podkarpatskej Rusi bolo odobraté a dané Maďarsku územie o ploche 1523 km² a 97 obcí, kde žilo 173233 obyvateľov /15, s.294/. Najväčšie mestá Užhorod, Mukačevo a Berehovo sa ocitlo mimo kompetencií Podkarpatskej Rusi. Zosilňovali sa prepady poľských a maďarských teroristických skupín. V takých podmienkach treba nie kritizovať, ale vychádzajúc z reálnej životnej situácie, analyzovať kroky autonómnej vlády A. Vološyna.

V podmienkach demokracie, ktorá vládla v medzivojnovom Československu vyvíjali svoju činnosť politické strany troch etnických skupín, ktoré netvorili väčšinu v celkovej etnodemografickej štruktúre kraja – Maďari, Židia a Nemci. Avšak, na základe rozhodnutia vlády ČSR zo dňa 26. októbra 1938 bola činnosť politických strán zakázaná. Ešte v predvečer Viedenskej arbitráže v Užhorode bola založená Maďarská národná rada, ktorá sa vyhlásila za politickú stranu a predstaviteľa maďarského obyvateľstva v kraji. Jej predsedom sa stal líder Maďarskej strany práva advokát Endre Korlat /28,s.22/. Už po Viedenskej arbitráži 2. novembra 1938 vedúci maďarskej menšiny začali pracovať v rámci a v prospech maďarského štátu. Predstavitelia národnostných menšín dostali možnosť zapojiť sa do štátotvorby vlády Augustína Vološyna. Ako výnimku dostala iba nemecká menšina, ktorá sa organizovala v rámci Národnej rady a politickej strany.

Vedúcou (ale nie jedinou – M.Z.) politickou silou pri budovaní Karpatskej Ukrajiny bolo Ukrajinské národné združenie (Ukrajinské nacionálne objednaňňa). Stepan Rosocha uvádza podrobnosti z programu UNO, keď sa odvoláva na článok *Tvoríme novú epochu v dejinách obrodenia nášho ľudu* (Tvorymo novu epochu v istoriji vidrodžeňňa našoho narodu), ktorý bol uverejnený v novinách *Nova Svoboda*.

Zaslúži si záujem takáto drobnosť – *učiteľmi národa, novinármi, žurnalistami, spisovateľmi, umelcami a tvorcami duchovných hodnôt môžu byť len Ukrajinci, v žilách ktorých tečie ukrajinská krv a pochádzajú z ukrajinského prostredia a rodu...* /18,s.27/. Asi aj preto apogeti nového

politického rusinstva tvrdo kritizujú činnosť lídra ukrajinského národného hnutia medzivojnového obdobia A. Vološyna a jeho národne orientovaných spolupracovníkov /21/. Dodávame, že v tom čase pojem nacionalizmus sa chápal cez prizmu krajne radikálneho prejavu, preto budovať štátnosť v tomto zložitom období na základe súčasných gelnorovskýc traktátov nacionalizmu nebolo možné. Okrem toho v radoch UNO boli aj predstavitelia neukrajinského etnického elementu – Čech Miloš Drbal, Nemeč Anton-Ernst Oldofred, Rumun Grigore Mojš. Nie je jasná etnická patričnosť lekára zo Svaľavy Mykoly Rizdorfera. Práve preto treba objektívne analyzovať etnopolitické reálie toho času, nedopúšťať sa prísnych hodnotení a obvinení politiky vlády Augustína Vološyna, považujú ju za profašistickú.

Na druhú stranu nemecká národná menšina bola privilegovaná čo sa týka stranického a občianskeho života. Medzi nemeckým obyvateľstvom na dedinách a mestách sa uskutočňovala agitačná práca. Túto prácu vykonávala Nemecká národná rada v Chuste. 8. februára 1939 v chustskom hoteli, ktorý patril sičovikom, sa uskutočnilo zhromaždenie, ktorého sa zúčastnil aj štátny tajomník M. Karmasin a ďalší hostia z Nemecka. Tam bola aj oslava otvorenia nemeckého konzulátu v Chuste a založenie ukrajinsko-nemeckej spoločnosti /14, s.50/.

Ešte v polovici 30. rokov v zakarpatskom kraji začala svoju činnosť pobočka Sudeto–Nemeckej strany – Karpatoruská nemecká strana. Kvôli protištátnej agitácie a radikalizmu nemala úspech medzi obyvateľmi kraja. Preto v októbri 1938 vznikla nová strana – Deutche partai (Nemecká strana). Podobne ako vznikla proukrajinská, prorusoľíská a maďarská národná rada, tak aj 4. decembra 1938 v Chuste bola založená Nemecká národná rada. Napriek tomu, že bol zákaz zakladať politické štruktúry v kraji na základe Ministerstva vnútra vlády A. Vološyna dňa 2. februára 1939 Nemecká strana obnovila svoju činnosť.

2.2.Elektorálny proces (príprava a uskutočnenie volieb do Sejmu 12. februára 1939).

Potrebné je podčiarknuť, že kvôli oveľa širšej podpore, vláda A. Vološyna zapojila do volebného procesu aj predstaviteľov národnostných menšín. 21. januára 1939 v svojom denníku (Ščodennyk) Vasyľ Grendža-Donskyj bol zapísal: "do kandidátky chceme zapojiť aj národnostné menšiny, dokonca Rumunov, hoci je ich u nás ledva 7 tisíc osôb" /4/. Vo výzve, ktorú podpísali A. Vološyn a J. Revay *K všetkým občanom Karpatskej Ukrajiny* zo dňa 8. februára 1939 sa medzi iným písalo: *„Medzi kandidátmi sa nachádzajú aj predstavitelia našich lojálnych národnostných menšín, ktorí pri budovaní nášho štátu Karpatskej Ukrajiny chvú s nami úprimne spolupracovať. Len maďarská malá menšina prostredníctvom svojich lídrov starého režimu sabotovala navrhnuté nami miesto na volebnej kandidátke Ukrajinského národného združenia (UNO). Tento postup maďarských politikov dokazuje, že sú nepriatelia našej štátnosti, že zahraničné*

nepriateľské sily stále pracujú proti záujmom maďarskej menšiny nášho kraja a proti nášmu ľudu. Sme pevne presvedčení, že radoví maďarskí občania budú ľutovať tento krok svojich politických lídrov. Ale teší nás, že Česi, Nemci a Rumuni pochopili našu dobrú vôľu a začali spolupracovať s nami pri budovaní našej štátnosti a štátneho dobra“ /6/.

Jasnosť do situácie pri zapojení národnostných menšín do volebného procesu vniesol Stepan Rosocha. Ten píše, že lídri národnostných menšín Karpatskej Ukrajiny „nepovažovali za účelné“ zakladať vlastné rady, veď aj „počet ich obyvateľov často nedával možnosť zvoliť ani jedného kandidáta, hoci by všetci do jedného prišli k volebným urnám“/8,s.29/. Preto, aby neplytvali peniazmi na voľby, lídri národnostných menšín sa obrátili na vedenie UNO so žiadosťou, aby bol zapísaný na volebnú kandidátku aspoň jeden ich kandidát. Takto urobili Česi, Nemci a Rumuni. Predstavitelia maďarskej menšiny, ako píše S. Rosocha si to „rozmysleli“ a pod tlakom Budapešti odmietli kandidovať svojho kandidáta na volebnú kandidátku UNO...“/8,s.30/. Zaujímavým faktom je aj to, že časť maďarského obyvateľstva napriek protiukrajinskej politike vedenú zo strany Maďarska, tiež hlasovala za UNO. O tom informovali Lidové noviny 8. februára 1939/13,s.272/.

Ivan Pop tvrdí, že 14 novembra 1938 predstavitelia rusínskej orientácie založili Ústredný ruský národný soviet (Central'nyj Russkij Nacional'nyj Sovet), na čele ktorého stali V. Karaman, P. Sova a P. Fodor /26,s.21/. Ale už na druhý deň kvôli rozpusteniu všetkých politických strán, soviet bol rozpustený. V svojej práci Petro a Serhij Godymassi kategoricky vyhlasujú, že Rusinske národné združenie (Rusinskoje nacional'noje objedinenie) predložilo vláde A. Vološyna vlastný zoznam kandidátov na poslancov do parlamentu Podkarpatskej Rusi, ale „boli uväznení sičovikmi,.... ktorí kontrolovali priebeh volieb“ /21,s. 117/.

Stepan Rosocha uvádza, že „Skupina Podkarpatských Rusínov“ na čele s učiteľom Mychajlom Vasylenkom nebola zaregistrovaná Ústrednou volebnou komisiou z dvoch príčin:

a) v podanom zozname splnomocnení vyhlásili, že nič nevedeli o zozname,

b) dokonca 1/3 kandidátov nemala vlastnoručný podpis na žiadosti o kandidatúru /8,s.30/.

Medzi kandidátmi boli mená takých osôb, ktoré nedali svoj súhlas a boli zapísaní do zoznamu UNO, ako napríklad Čech Miloš Drbal /4.,27,s.24/. Preto bádatelia musia využívať konkrétne fakty, dokumentárne svedectvá, hľadať pravdu, namiesto toho v literatúre nachádzame vzájomné obviňovania.

Výsledky volieb do Sejmu Karpatskej Ukrajiny (etnický aspekt)

Z počtu 284 365 voličov, ktorí mali právo zúčastniť sa hlasovania, sa zúčastnilo volieb 92,5% (265 002 osôb). „Za“ UNO hlasovalo 92,4% (244 922) voličov. „Proti“

bolo – 7,7% (17 752 voličov). V 187 volebných obvodoch boli vyvesené biele zástavy na znak toho, že nie menej ako 98% voličov odovzdalo svoje hlasy za UNO.

Deďinčania dokonca v predvečer, t.j. 11. februára 1939, pripravili veľké stohy suchého dreva, uložili ho do pyramíd, aby symbolizovali tak „ohne slobody“. Súčasníci hodnotia tieto udalosti ak prejav veľkého ľudového entuziazmu a nadšenia z toho, že si zvolili svojich zástupcov, že v kraji bude ich vláda.

Ostatne, ako poznamenáva jeden z autoritatívnejších súčasných historikov dejín Karpatskej Ukrajiny Mykola Vegeš, že celý rád deďin odovzdali všetky svoje hlasy za UNO. Veľmi solidárni s UNO v tomto prípade boli obyvatelia deďín Iza, Huďa, Verbovec, Smolohovycia, Ruski Komarivci, Velyki Lazy, Bukovec, Dusyno, Pasika, Vyšňa Roztoka atď. Ale pritom viac ako 2 tisíc hlasov proti UNO odovzdali voliči v Chuste, hlavnom to meste Karpatskej Ukrajiny. Teda, dokonca aj keď chýbala alternatíva voľby, výberu inej politickej sily, aj tak sa potvrdila prax voľného výberu občanov /18, s.321 /.

Ako je známe, vláda A. Vološyna plánovala zasadnutie sejmu v Rachove – hlavnom meste Huculskej republiky 2. marca 1939. Dátumy zasadnutia sejmu sa často menili. Nakoniec sa uskutočnilo 15. marca 1939 v podvečer za podmienok faktickej okupácie Zakarpatska Maďarskom.

Medzi 32 zvolenými poslancami boli aj zástupcovia českej, nemeckej a rumunskej národnostnej menšiny. Čechov zastupoval právnik JUDr. Miloš Drbal, ktorý mal značnú autoritu u obyvateľov Chusta. Podľa svedectva rodáka tohto mesta Ivana Sarvadia a známeho to činiteľa ukrajinskej diaspóry Vikentija Šandora, JUDr. Miloš Drbal spoznal na vlastnej koži osud prenasledovaných činiteľov Karpatskej Ukrajiny. Doteraz sa nepodarilo historikom zistiť presný dátum smrti JUDr. Miloša Drbala /13,s.305,22,s.26/.

Rumunskú národnosť menšinu zastupoval protopop Grigore Mojš z Biloj Cerkvy. Podobne ako Miloš Drbal aj on bol členom kultúrno-osvetovej komisie sejmu. Po okupácii kraja Grigore Mojš pracoval v rodnej obci v Rachivskom okrese a po príchode sovietskych vojsk na Zakarpatsko prešiel na rumunské územie, kde dlhú dobu slúžil sväté omše a ukrýval sa pred bezpečnostnými orgánmi Rumunska. Podľa materiálov rumunského profesora George Vea, Grigore Mojša dvakrát uväznili:1949 a potom v roku 1958. Obviňovali ho za protištátne reči a spojenie s Vatikanom, za čo dostal 8 rokov väzenia. Na začiatku januára 1961 sa rodina dozvedela, že Grigore Mojš je pochovaný v mestečku Fizeschi Gerlii, kde namiesto kríža na hrobe stojí kolík a na ňom číslo väzňa /22,s.29-30/.

Nemecká strana a Ukrajinsko-nemecká spoločnosť splnomocnila ing. Antona-Ernsta Oldofreli z Chusta, aby zastupoval ich záujmy. Pracoval vo vláde A.Vološyna aj ako unterstatsekretar pre veci nemecké. Musíme konštatovať, že na prvé zasadnutie Sejmu prišlo z 32 zvolených poslancov len 22, medzi chýbajúcimi bol aj Anton-Ernst Oldofredi, ktorého napriek tomu zaradili do finančnej komisie parlamentu. Historikom sa doteraz nepodarilo zhromaždiť údaje o posledných rokoch jeho života. Podľa tvrdenia Omeliana Dohvanyča, na súčasnej Nemeckej ulici v Chuste nik zo starých jej obyvateľov si nemohol spomenúť dokonca na také meno /22,s.30/.

3. Úloha židovskej obce pri štátotvorbe Karpatskej Ukrajiny.

Ako sme už vyššie povedali, židovská obec predstavovala najväčšiu národnostnú menšinu v Karpatskej Ukrajine. V sociálnej stratifikácii karpatsko-ukrajinského sociomu sa Židia nachádzali na najvyššom sociálnom stupni. Vysoký stupeň vzdelanosti, obchodná činnosť, remeslo zabezpečovalo Židom najúspešnejšie a najzámožnejšie postavenie. Volodymyr Birčak porovnával úroveň židovského obyvateľstva v Chuste s úrovňou Židov Halychyne. V obidvoch prípadoch Židia bývali v centre mesta, na predmestí žili Ukrajinci /2, s.44/.

V podmienkach budovania štátnosti Karpatskej Ukrajiny Židia menili svoju lojalitu voči vláde podľa situácie. Jednoznačne to vidíme v školskom priestore. Ak do vyhlásenia autonómie prevažná väčšina židovských detí chodila do českých škôl, teraz „preskočili všetky židovské deti do ukrajinských škôl, českých detí bolo málo a české školy pre nedostatok detí prestali existovať“ /2, s.47/.

Na pozadí sociálno-ekonomickej situácie to vyvolávalo kritické hodnotenie zo strany ostatných etnických skupín. Tak vo svojich vianočných zápiskoch Vasyľ Grendža-Donskyj spomína na horskú obec Majdan – „Bohom a ľuďmi zabudnutá obec, biedna, porobená, nešťastná. Všetky domce okolo ulice, v centre obce – židovské obchody, všetka najlepšia pôda je v rukách cudzincov. Jednoducho sa treba diviť, ako sa mohli roľníci natoľko dať vykorisťovať“ /4/.

Obyvateľ Rachova Jurij Ersteňuk (1923) napísal, že „Žid mal na obed sliepku každú sobotu, ale Rusnák ju temer nikdy nejedol“. Miestne obyvateľstvo sa zdravilo rozlične. Tradične – „Sláva Isusu Christu!“, len pred Židmi sa skláňali a zdravili „Dobrý deň!“. Jurij Ersteňuk poukázal aj na veľkú emotívnu náladu ľudí počas Karpatskej Ukrajiny. Ako tvrdí respondent historika Petra Ferenca: „Ľudia hovorili: „Kmotre, už nás viac nebudú Židia otravovať, budú aj naše obchody“ /7, s.207/.

Spolu s vysokým sociálno – ekonomickým a kultúrno-vzdelanostným statusom v podmienkach českej demokracie Židia nášho kraja sa organizovali aj politicky. Tento aspekt bol predmetom vedeckého štúdia Mariana Tokara, ktorý vysvetlil špecifiku činnosti židovských strán na Zakarpatsku v mezivojnovom období /28, s.25-36/. Jedným z lídrov židovskej obce kraja a jej zástupcom v štátnom parlamente bol Chaim Kugel' (Židovská sionistická strana). Delegácia Židov, na čele ktorej bol Chaim Kugel', navštívila 28. decembra 1938 premiéra vlády Augustína Vološyna, kde deklarovala založenie Národnej rady Židov. Premiér ubezpečil zástupcov náboženských organizácií zakarpatského židovstva: „Ja si Židov, ktorí si ctia svoje náboženstvo a národnosť, vždy vážil a vážim... a čo sa týka kultúrnych potrieb židovského obyvateľstva, to oni budú podľa našich možností splnené...“ /24, s.16/. Augustín Vološyn taktiež vyhlásil, že podporuje založenie židovskej centrálnej kancelárie, ktorá bude spojením medzi vládou a početným židovským obyvateľstvom kraja /28, s.34/.

Avšak ďalší rozvoj udalostí nedovolili podobnú perspektívu v kraji realizovať pre zakarpatských Židov. Radikálne naladené prostredie v radoch ukrajinských emigrantov Karpatskej Siče zhoršovalo medzietnické nálady v Karpatskej Ukrajine. Vedec Henri Abramson písal, že Ukrajinci a ukrajinskí nacionalisti prijali československú orientáciu zakarpatských Židov výlučne ako negatívny jav. Židov považovali „ako večných odporcov ukrajinskej veci, ktorí sa vždy usilujú ochrániť nepriateľov Ukrajiny – či to boli Rusi, Poliáci, alebo Česi“ /24, s. 16/.

Teda, prejavovali sa medzi radikálnymi xenofóbske a antisemitské heslá, ktoré propagovalo Nemecko. A podpora ich na Zakarpatsku zo strany Nemecka vytvárala aureolu víťazstva a blízkej perspektívy vytvorenia jedného národného ukrajinského štátu. Bádateľia M. Boldyžar a V. Lemak, vychádzajúc z archívnych materiálov, uvádzajú v svojich prácach protižidovský pogrom karpatských sičovikov 31. januára 1939 v Drahove /16, s. 306/. O protižidovských pogromoch karpatských sičovikov niekoľkými vetami (odvolávajú sa s svedectvo Mykolu Bandusiaka a Ladislava Faerabenda) spomínajú aj v iných svojich prácach /21, s. 120, 24, s. 16, 26, s. 21/. Podľa nás táto otázka si ešte vyžaduje osobitný, oveľa dôslednejší výskum. Okrem toho Židia nášho kraja boli neraz objektom protičkej a protiukrajinskej propagandy zo strany radikálne naladených Maďarov. Tak v Sevľušskom okrese sa tajne šíрили listy poslanca Korlata a odovzdávali miestnym Židom, tí ich v podstate odopierali prijímať /19, s. 110/.

Židovské obyvateľstvo nestalo bokom od politického života v Karpatskej Ukrajine. Dokonca hoci boli členmi svojej politickej strany, sa solidarizovali počas volieb do Sejmu s voličmi UNO. Podporovali UNO, početná skupina Židov kraja legitimovala politický režim Karpatskej Ukrajiny. Súčasník týchto udalostí Volodymyr Birčak v svojich spomienkach na str. 113-114 doslovne prepísal reportáž novinára Romana Holiana o priebehu volieb do Sejmu Karpatskej Ukrajiny. Zaujímavý akcent urobil na fakte, ako sa Židia zúčastnili volieb. Reportér podčiarkol, ako v Buštyne mal možnosť vidieť „Židov starých i mladých, pejzatých i bradatých, s lampiónmi, ktoré niesli vysoko hore a kričali: Sláva Ukrajine!“ /2, s. 114/. Stepan Rosocha v svojej práci *Sojm Karpatskej Ukrajiny* uverejnil dokonca fotografiu, na ktorej sú odfotografovaní štyria bradatí Židia v obci Bedevľa, ktorí čakajú na výsledky voliev zo dňa 12. februára 1939. Teda masová solidarita Židov bola jedným z faktorov vysokej účasti voličov na voľbách (265 002, alebo 92,5% voličov), ako aj percento za UNO -244 922 hlasov alebo 92,4%.

Môžeme súhlasiť s názormi Romana Holiana, že Židia „nedávno ešte tuhí Maďaróni, sa teraz stavali nemenej tuhí ukrajinoфіli, ukrajinskí vlastenci jednoducho podľa vlastnej kalkulácie sebazáchrany“ (2, s. 114). Avšak potom, neskôr o mesiac títo Židia v Chuste a v iných obciach a mestečkách kraja prešli na stranu Maďarov, pomáhali im fyzicky ničť karpatských sičovikov.

Dolu uvádzame výsledky zo zborníka Karpatská Ukrajina v boji, ktorý je napísaný na základe bezprostredných, živých svedectiev a udalostí, ktoré sa stali počas okupácie Karpatskej Ukrajiny.

Rozbor zborníka Karpatská Ukrajina v boji(1939) a úloha Židov v bojových akciách v marci 1939

Autor	C i t á t
Čatár Levko Kris «14 marca Hlavnému veliteľstvu»	«Po meste v tom čase chodili vojenské stráže a chytali preoblečených do civilu sičovníkov, v čom im veľmi aktívne pomáhali Židia, priamo prstom ukazovali na nich veleniu» (s.62).
A.Dad „Alkazar“ Letiacej Estráde	„Na schodoch bolo plno ľudí. Voľajáký starý Žid nervózne vykrikoval: „Sláva Ukrajine!“ (s.69). „Oproti, v úzkej uličke sa ukazuje vyľakaný Žid, ktorého sme my na začiatku sterorizovali, ktorý nám spočiatku prinášal správy z nepriateľského tábora. Medzi iným robil rozvedčička nie zle, dokonca raz priniesol nám veľkú zásobu nábojov, ktorú našiel na ulici a povedal, že Česi sú nazlostení, ale neveria si“ (s.72).
Ašpirant Ivan Hucul Ostaňňa sotňa	„Na okraji Bedevli sme sa stretli s ozbrojenými Maďarónmi a tí drzo žiadali, aby sme odovzdali zbrane“(s.146-147)
M.Samčuková „Orda ide“	„Židia počas bojov sičovníkov, všemožne pomáhali Čechom. Každú minútu bolo počuť vykriky: Bite ich, sú tam a tam, poďte, my vám ukážeme cestu, ako sa k nim dostanete. Bite ich, strieľajte, ukážte im slávu ich Ukrajiny! Aha, až teraz zomrela ich Ukrajina!“(s.153). „Spočiatku všetci boli Judáši: boli medzi nimi janičiari, raz boli Maďari, potom boli Česi, ale najviac Židia“ (s.156).
S.Vivčar Lis šumyt	„V Neresnici 17. marca partizáni zničili všetky maďarské zástavy a uvítaciu bránu, ktorú Maďari postavili spolu so Židmi“(s.205). „18. marca partizánsky oddiel, pozostávajúci z 13 osôb pod velením des.O. postrhával zo židovských domov maďarské zástavy v obci Hanyči a v popoludňajších hodinách v obci Kalyny pod Dubovým rozbili miestny „eršeg“ (stráž a židovskú bandu, ktorá prišla vítať sičovníkov, mysliac si, že sú to Maďari...)“ s.206). „Teda, domáci nepriatelia, ako že Židia, miestni Maďari a Maďaróni azda najviac biedy narobili“(s.209) „Ale sa našla akási židovská potvora a vydala nevinného roľníka. Maďari ho priviedli k hrobu a rozstrieľali. Umierajúci dedičan ešte silne zakričal: „Sláva Ukrajine!“, až židovský zradca ohluchol a Maďari popadali na zem“(s.221).

Aký záver z toho nás núti urobiť?

1. protiukrajinských náladách Židov, o spolupráci Židov s novou maďarskou vládou a miestnymi ugrofilmi. Dokonca počas udalostí 13-14. marca Židia vystúpili spolu s Čechmi, a nie s Ukrajincami.

2. Vzniká dojem, že všetci informátori o Karpatskej Ukrajine boli antisemiti a xenofóbi, veď ich názory na Židov sa blížila k úrovni invektívnej lexiky.

3. Ak berieme do úvahy, že nemáme po ruke alternatívne zdroje informácií o úlohe Židov počas udalostí v marci 1939, podľa nás, je nevyhnutne naďalej intenzívne hľadať nové archívne dokumenty, ktoré by správne rozostavili akcenty a hodnotenie úlohy Židov nášho kraja a ich podiel na triumfe a tragédii Karpatskej Ukrajiny.

4. Závery a návrhy

1. Problém výskumu politickej účasti národnostných menšín na budovaní Karpatskej Ukrajiny je zatiaľ „bielou stránkou“ etnologických dejín Zakarpatska. Tento problém bol zatiaľ len čiastočne preskúmaný odborníkmi. Považujeme za nevyhnutné posilniť výskum syntetickými zovšeobecňujúcimi prácami a novými archívnymi dokumentmi, doplniť ich spomienkami účastníkov a pod.

2. Môžeme tvrdiť, že okrem množstva okolností na konci roku 1938 na Zakarpatsku vznikla priaznivá klíma pre vznik ukrajinského štátu. Na tvorbe štátu Karpatská Ukrajina sa podieľali aj národnostné menšiny. Táto účasť sa sústreďovala v stranických a občianskych aktivitách spoločenského života Podkarpatskej Rusi. Maďari, Nemci a Židia kraja mali patričné skúsenosti zo stranického života 20-30. rokov 20. st. V podmienkach formovania Karpatskej Ukrajiny ako štátu len Nemci mohli pokračovať v stranicko-politickej a inštitucionálno-občianskej tradícii.

3. UNO, ako predstaviteľ záujmov väčšiny obyvateľstva popri ideologických výhradách, zapojilo hlasy predstaviteľov národnostných menšín. Predstavitelia českej, nemeckej a rumunskej menšiny kraja sa dostali na kandidátku pri voľbách do Sejmu Karpatskej Ukrajiny. Zvolení boli Miloš Drbal, Anton-Ernst Oldofreli a Grigore Mopjš.

4. Židia zakarpatského kraja tradične prejavovali podporu jestvujúcim štátno-politickým režimom. V situácii, ktorá nastala, židovská obec Karpatskej Ukrajiny prejavila solidaritu a podporu politike vlády Augustína Vološyna. Svedčí o tom masová účasť vo voľbách do Sejmu. Ďalšia účasť Židov kraja je spojená s marcovými udalosťami roku 1939, keď prešli na stranu maďarskej vlády. Avšak, nedostatok archívnych zdrojov núti nás robiť záver o hypotetických odpovediach – tézach.

Môžeme sformulovať tieto potreby:

- komplexne osvetliť správanie sa tenických skupín v mestách a obciach,
- zdokunтоваť prejavy antisemitizmu v Karpatskej Ukrajine,
- získať informácie od ľudí, predstaviteľov jednotlivých etník ktorí ešte žijú (Slováci, Cigáni, Poliáci, Rusi, Maďari, Židia).

LITERATÚRA:

I. Spomienky, publicistika:

1. Asp. Ivan Hucul: Ostaňna sotňa/ Ivan Hucul // Karpatska Ukrajina v boroťbi.- Zbirnyk.- Užhorod, 2003, s.142-152.
2. Birčak V.: Karpatska Ukrajina: Spohady i perežyvaňna / Pisľamova Romana Oficynskoho. Volodymyr Birčak.-Užhorod, „Gražda“,2007.-200 s.
3. Vivčar S.: Lis šumyť.../ S. Vivčar // Karpatska Ukrajina v boroťbi: Zbirnyk.- Užhorod, 2003, s.203-207.
4. Grendža-Donskij V.: Ščasťa i hore Karpatskoj Ukrajiny. Ščodennyk. Moji spohady/ Uporiadkuvanja ta prymitky D.M.Fedaky: Vstupna statťa V.I. Il'nyckoho, D.M. Fedaky / Vasyľ Grendža-Donskij.- Užhorod, VAT Vydavnytvo „Zakarpaťta“,2002.- 516 s.
5. Dad A.: „Alkazar“ Leťučoj Estrady / A.Dad // Karpatska Ukrajina v boroťbi: Zbirnyk.- Užhorod, 2003, s. 64-80.
6. Do vsich hromadjan Karpatskoj Ukrajiny! // A.Vološyn Vybrani tvory./ Uporiadkuvanja, vstupna statťa ta prymitky O.V.Myšanyča / Avhustyn Vološyn.- Užhorod: VAT Vyd-vo Zakarpaťta.2002, 528 s.
7. Poľovi materialy avtora. Zapsano P. Ferencom u Rachivskomu rajoni Zakarpatskoj oblasti // P.Ferenc MUkačevo Karpatska veža.2005.-s-201-214.
8. Rosocha S.: Soj, Karpatskoj Ukrajiny (v 10-lit'ja prohološeňna samostjnosti) / Stepan Rosocha.- L'viv:Mermoriasi, 1991, 88 s.
9. Samčukova M.: Orda ide / Maria Samčukova // Karpatska Ukrajina v boroťbi: Zbirnyk.- Užhorod, 2003, s.152-158.
10. Chymynec J.: Ternystyj šľach do Ukrajiny / Julkian Chymynec.- Užhorod“Gražda“, 1998, 396 s.11. Čot. Levko Kris: 14 berežna v Holovnij komandi / Levko Kris // Karpatska Ukrajina v boroťbi.-Zbirnyk.- Užhorod, 2003, s.166-202.
11. Čyrskij M.: Ĥurmy i tabory / Mykola Myrskij // Karpatska Ukrajina v boroťbi, Užhorod, 2003, s. 166-202.
12. Čot. Levko Kris.: 14 berežna v Holovnij komandi /Levko Kris // Karpatska Ukrajina v boroťbi. Užhorod, 2003, s. 54-63.
13. Šandor V.: Spomyny. Tom I., Karpatska Ukrajina 1938-1939 / Vikentij Šandor.- Užhorod, MPP Gražda, 1995, 388 s.

II. Monografie, články, brožúry

14. Bilak S.M.: Sluha kil'koch gospodariv / Stepan Mychajlovyc Bilak.- Užhorod, Karpaty, 1997, 91 s.
15. Boldyžar M.M.: Naslidky Vldenskoho arbitražu dľa Karpatskoj Uktr'ajiny / Mychajlo Mykolajovyč Boldyžar // Narysy istoriji Zakarpaťta. Tom II.(1918-1945). Redakcijnja kolehija: I.Hrančak, E.Balahuri, I.Hrycak, V.Iľko, I.Pop.- Užhorod, Vyd-vo Zakarpaťta, 1995, s. 294-296..
16. Boldyžar M.M.: Polityčni partiji ta objednaňna avtonomnoj Pidkarpatskoj Rusi (Karpatskoj Ukrajiny) / M.M.Boldyžar, V.V. Lemak // Narysy istoriji Zakarpaťta. Tom II.. (1918-1945) / Redakcijnja kolehija I.Hrančak, E. Balahuri, I.Hrycak, V. Iľko, I.Popo.- Užhorod, Vyd-vo Zakarpaťta, 1995.- s.302-310.
17. Weber M.: Politika ka priznanije i profesija / Max Weber // Filosofija polityky: Chrestomatijau 4 tomach./ Avtor, uporiadnyk V.P.Andruščenko ta in.- Kyjiv, Znaňna Ukrajiny, 2003, Tom 3, s.7-24.
18. Vegeš M.: Karpato-Ukrajinske deržavotvoreňna do 70 ričča prohološeňna deržavnoj nezaležnosti Karpatskoj Ukrajiny // M. Veheš,

- M.Tokar.- Užhorod. Vyd-vo Užhorodskoho nacionalního universytetu Hoverla,2009, 536 s.
19. Veheš M.M.: Uhorska iredenta na Zakarpatti miž dvoma svitovymy vijnamy (1918-1939 rr.) /
20. M.M.Vegeš, V.I.Hyria, I.F.Koroľ.- Užhorod: Klir print,1998, 130 s.
21. Zb.: Vorny borolyly Karúpatsku Ukrajinu: Narysy z istoriji nacionalno-vyzvolnoj borotby zakarpatskych ukrajinciv / M.M.Veheš, M.V.Delehan, O.D.Dovhanyč ta in. (Vidpovidafnyj redaktor M.M.Veheš).- Užhorod, karpaty, 2002, 709 s.
22. Hoďmaš P.: Podkarpatskaja Rus i Ukrajina / P.Ho)dmaš.-Užhorod, Patent, 2003, 388 s.
23. Dovhanyč O.: Posly (Deputyaty) peršoho Sojmu Karpatskoj Ukrainy / Omefan Dovhovyč // Jevropa – Centr. Mižnarodnyj suspiľno-polityčnyj žurnal, 2008, č. 4 (24), s.23-35.
24. Kubijovyč V.: Ľudnist' / Volodymyr Kubijovyč // Karpatská Ukrajina: Heohrafija – Istorija – Kultura.- Perevydano bez zmin.- New-York. Nakladom Karpatskoho Sojuzu, 1972, s. 37-49.
25. Makara M.: Hnani doleju (Etnosocialnyj narys jevrejstva na Zakarpatti /Mykola Makara // Karpatskyj kraj, 1995, č. 9-12, s.12-18.
26. Myhovyč I.I.: Zakarpatskyj socium: etnolohičnyj aspekt / I.I. Myhovyč, M. P.Makara.- Užhorod, Patent, 2000, 160 s.
27. Pop I.: Podkarpatskaja Rus – Karpatska Ukrajina – Kárpátaljai terület – Zakarpatska Ukrajina (1938-1945 gg.) Užhorod, 2008, 102 s.
28. Sterčo P.: Karpato-Ukrajinska deržava: Do istoriji vyzvolnoj borotby karpatskych ukrajinciv u 1919-1939 rokach. Toronto, Naukove tovarystvo imeni T.H.Ševčenko, 1965, 288 s.
29. Tokar M.: Partiji nacional'nych menšyn Zakarpať'a (20-30 roky XX st.). Užhorod, 2002, 56 s.
30. Učasť u polityčnomu žytti (participation, polical // Korotkyj oxfordskyj polityčnyj slovnyk. Pereklad z anglijskoj. Za red. I.Maclina i A. Macmilana.- Kyjiv, Vyd-vo Solomiji Pavlyčko Osnovy, 2005, s. 713-714.

Lendelová Miroslava,
Užhorod

SYSTEM VEREJNEJ SPRÁVY KARPATSKEJ UKRAJINY V KONTEXTE STREDOEURÓPSKÝCH TENDENCIÍ

Ako je známe, čo sa týka vysvetlenia príčin a faktorov inštitucionálneho budovania v postautoritatívnych spoločnostiach sa sformovali tri základné prístupy: sociáno-ekonomická modernizácia, ktorá zdôrazňuje dôležitú úlohu ekonomického rozvoja, urbanizácie a rozšírenia komunikácií; politickej kultúry v súlade s politickou orientáciou pôsobenia občanov na posilnenie či oslabenie demokratických inštitútov; teória závislosti od historickej cesty rozvoja (angl. path-dependency), ktorá zdôrazňuje významný vplyv „starého